

látható; *vtolfo kenetes* = utolsó kenet; *versing* = versengés; *rugedozhasson, rugoldozhasson* = rugdalódzhasson; *nyomodac* = nyomodák értelemben.

Ragozási sajátságai a következőkben tűnnek elő: *keriöc* = kérjük; *wonszon* = vonz, von; *dichöfeguel* = dicsőséggel; *gyözedelemuel* = győzedelemmel; *birodalomual* = birodalommal; *périmassa* = primása; *legatussa* = legátusa; *vadnac* = vannak; *erthetneic* = érthetnék; *hiti* = hite; *szereteti* = szeretete; *meltatlanol* = méltatlanul; *vtallyoc* = utáljuk; *bant-hatnoiöc* = bánthatnók; *tanachol* = tanácsul helyett.

Telegdinek szófűzési sajátságai között találjuk: *minden e* helyett: *mindenki*; *kinec miatta* = általa; *kit . . . magyar nyelven fordítot* = melyet, nyelvre helyett; *mind coreokkel, coreokke*, de előfordul így is: *mind örökcön*; *gyakorlataffaggal intettelec*. Föltűnő latinismuskok: *teczec alkalmatos dolognac lenni*; *ezeke szoktuc mondani közönfeggel alakba lenni*; *ennec e munkanac*; *gyemölehöt teremteni*, teremni értelemben; *mind mind* mellett gyakori a *mind smind*; *hazassag kívül*, mai használatban: házasságon kívül; *e tiz parancholatnac kiüöle* stb.

Végül még csak egynehány különféle sajátságait óhajtóm megemlíteni, mint például: az *a* névelő és az *e* mutató névmás mindig így van írva *á, é*, (de: *az, ez*); *megmiuelhet*, megtehet helyett; *efmegh* és *esmet* is ismét értelemben; *tudnya illic*; *ioszag* jóság helyett; az *is* néha *es* alakban, mindig a megelőző szóhoz van csatolva; *penigh*; *gyakorlattasac* gyakoroltassék értelemben. Érdekes az előforduló *salmadozás* szó a szövegben így alkalmazva: »édes beszédeknek, salmadozásoknak általa megcsalják az ártatlanoknak szívüket. A szűz Máriáról szólva ezeket mondja: »mi nekünk Istennel való kedw találonc«, az eredetiben Canisiusnál így van: »inuentrix gratiae.«

Az előadottak által óhajtottam a tisztelt Akadémia figyelmét Telegdi Miklós mester katechizmusára irányozni; midőn is kecséget a remény, hogy ezen rövid ismertetésben fölhozottakat elegendő indokoknak ismerendi el arra, hogy a ma már csak egy példányban létező katechizmusnak teljes szövege újra kinyomassék.

KÁLDI GYÖRGY

NYELVE.

D^R KIS IGNÁCZTÓL.

BUDAPEST, 1883.

A. M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLTETÉSEN.)

Káldi György nyelve.

(Felolvasatott a M. T. Akadémia 1883. máj. 7-én tartott ülésében.)

Káldi György méltó vetélytársa Pázmánynak, akár írott műveinek nagy terjedelmére nézve, akár jó magyarság tekintetében. Káldi nagyobb körben csak mint szent-írás-fordító ismeretes, pedig vannak nagy számú predikációi is, melyek oly szép és zamatos magyarsággal vannak írva, hogy ma is élvezet azokat olvasni. Pázmány tagadhatatlanul nagyobb ész, nyelve is gazdagabb szólásmódokban és megkapó képekben; de azért Káldi méltán »követ vethet« híres kortársával és pártfogójával; sőt azon meggyőződésemet is ki merem mondani, hogy Káldi nyelve simább, egyöntetűbb és következetesebb Pázmányénál. Grammatika és syntaxis tekintetében csekély különbség van Káldi és Pázmány nyelve között; de szókincs dolgában tetemes a különbség. Igen sok szó, szólásmód és közmondás található Káldinál, melyek Pázmánynál nem fordulnak elő. Ezeket megismertetni, forgalomba hozásukat lehetővé tenni s egyáltalán Káldi nyelvének hű képét adni, volt jelen művecske czélja.

Ezen mű összeállításánál épen úgy jártam el, mint a »Pázmány Nyelve«¹⁾ szerkesztésénél. Itt is a grammatika és syntaxis fejezetei szerint állítom szem elé Káldi nyelvét, kiüntetve sajátosságait s a mai nyelvszokástól való eltéréseit.

Számot adva eljárásomról, első helyen megemlítem, hogy Káldinak szent-írás fordítására nem terjesztettem ki a kutatást, és pedig két oknál fogva. Először ugyanis a szent-írás

¹⁾ Megjelent a m. t. Akadémia kiadásában, a *Nyelvtudományi Közlemények* XV. kötetében, 1879.

fordítás sohasem adja hű képét az író nyelvének, mert ez itt a betűhöz ragaszkodik. A másik ok, melynél fogva szent-írása átkutatását mellőzhetőnek tartottam, az volt, hogy nagy terjedelmű predikációi épen elégségesek arra, hogy nyelvét megismerhessük. Két kötet Predikációja,²⁾ az első 743, a második 598 nagy folio-lapon apró betűkkel nyomva kitesz annyit, mint Pázmánynak Kalaúza és Predikációi együtt véve. Átkutattam továbbá egy kisebb művét is (A Tíz Parancholatokról való predikációkat, kis foliókötet 300 lap), mely már a szerző halála után jelent meg (Nagy-Szombat, 1686).

Úgy hiszem, nem tettem haszontalan munkát Káldi nyelvének összeállításával. Nemcsak nyelvtudósaink figyelmére méltó ez a tősgyökeres nyelv, hanem bármely író is gazdagíthatja irályát Káldi gyöngyeivel, mert ezek a gyöngyök méltán oda illenek Pázmány gyöngyei mellé.

²⁾ Teljes címe: Az Vasárnapokra való Predikációknak első része. Advent első Vasárnapjától-fogva Sz. Háromság Vasárnapjáig. Irta a hívek vigasztalására és jobbúlására a Jezus-alatt vitézkedő Társaság-béli Nagy-Szombati Káldi György-pap. Posonban. MDCXXXI. A második kötet »az innepekre való predikációkat« foglalja magában.

ELSŐ RÉSZ.

Helyesírás.

Káldi kortársaival egyezőleg főleg a népies kiejtés szerint ír, például: *szemünkel, kezünkel, gongyát-viseli, gonosság, igazság, nehésség, fottig* (= fogytig), *vattok* (= vagytok).

Követi néha a szófejtés elvét is, mint: *áradton-árad, apadton-apad*; gyakran mind a két elvet alkalmazza, pl.: *mondgya, tudgya*. Nem is mindenkor következetes, mert néha ugyanazon szót kétféleképen írja, mint: *guta és gutta, személy és személ, veszély és veszél, küldus és köldus, künyjü és künynyü*.

Egyéb sajátosságai a következők:

es nála *ch*, mint: *chöndes, bölech, böchü*; csak kivételképen használ néhányszor *ts* jegyet, mint: *tanáts, áts* (II, 369), *tótsa* (I, 545).

A kettős *sz-t* mindig egészen kiírja, mint: *aszszon, tószsz, vesszö*.

zs többnyire *z* jegy alatt fordul elő, mint *zenge, zámoly*; néhányszor azonban *s* jeggyel írja, mint *morsa, alamisna*.

Az *ö* és *ü* hangzókat egy kis fölükbe helyezett *c*-vel jelzi, pl.: *údvósség, püspökség*; az *ö-t* és *ü-t* azonban két vonással (egy kis *c*-forma görbével és egy egyenessel) ily formán: *söt, gond-viselők-közzül*.

Sokszor a mondat közepén is nagy kezdőbetűt használ, leginkább főneveknél, néha mellékneveknél is; bizonyos rendszert azonban nem követ ezen eljárásban.

Káldi is, mint Pázmány és a korabeli írók egyáltalán, az összetett szavakat, az igét az igekötővel *s* a főnevet a névutóval kötőjellel kapcsolja össze, pl.: *szám-adás, szám-vevő, Isten-után, át-mellett, meg-vált, ki-nyilatkoztat, meg-tér, az-okáért, minek-utánna, mivel-hogy* stb.

Általában megjegyzendőnek vélem, hogy Káldi helyesírás dolgában következetesebb a korabeli írónál s a mai helyesírást inkább megközelíti, mint Pázmány.

Hangtani sajátosságok.

I. A magánhangzók.

A magánhangzókat illetőleg a következőkben tér el a mai szokástól:

I. *a* áll néha a mai *o* helyett, mint: *hangas, harsogás, chattag* a nád, *aranyas*;

az *á* hangzó változatlanul marad a következő szavakban, bármely rag hozzájárultával is: *agárok, sárok, pohárt, kosárt, számárat*.

II. Az *e* (*é é*) hangzóra nézve következő sajátosságokat találunk:

A hosszú *e*-t Káldi is, mint kortársai, sokkal bővebben használja, mint a mai közbeszéd és irodalom. Nevezetesen:

a) *é* áll mindig a *be* helyhatározóval képzett szavakban, mint: *ajtó-bé-zárva, bé-fogja, bé-menvén, bé-menét* stb.

b) *é* áll mindig az *e* hangzós igék jelen idejű egyes 3. személyében, mint: *mér, nyér, léssen, téssen, tört vét*.

c) *é* áll akkor is, midőn az *e* hangzós viszonyragokhoz személyrag járúl, pl.: *vélé, néki, vélünk, nekünk*.

d) *é* áll a mai használattól eltérőleg ezen szavakban is: *gyermekaléd, kerekdéd*.

e) *é*-t használ a mai *i* vagy *í* helyett a következő szavakban is: *éz, ézü, irégy, segét, amyéva, chöpnýére, léa-szenvedés*.

f) *e* vagy *é* áll a *fel* helyhatározóval képzett szavakban, mint: *fel-ébred, fel-támad, fel-magasztalás*; csupán *fül-ház* és *fűség* képeznek kivételt.

III. *í* áll mindig az egytagú szavakban, pl.: *ír, sír, szív*.
i vagy *í* áll néha a mai *e* vagy *é* helyett a következő esetekben: *kilís* (dagamat), *kím* (I, 79), *igyecest*.

Sokszor fordul elő *i* mint 3. személyű birtokrag, pl.: *kerti* (= kertje), *füstí* (= füstje), a szombatnak *estín* (vespere sabbathi. I, 534).

i a mai *ü* helyett áll a következő két szóban: *innepet ü, silyed*.

i áll mindig az *ít* képzőragban, pl.: *indít, ferdít, keserít*.

IV. Az *o* *ó* hangzóra nézve következőkben tér el a mai szokástól.

a) *o* áll a mai *a* helyett gyakran a főnevek többes számában, mint: *fájdalmok* (dolores), *lakodalmok* (nuptiae), *bátorságosok*;

még többször az *-n* határozó ragban, pl.: *bizonyoson, gyorsan, világoson*.

b) *o* *l* előtt mindig hosszú a szó elején, mint: *böldög, bölt, höldoltat, köldus, öldöz, völt* stb. Ugyanezen eset az *ö* hangzóra nézve is áll, mint alább látni fogjuk.

c) *ó*-t találunk a mai *ü* helyett a következő szavakban: *koszoró, válló, gyanóság, hajól, kólch* (= kules).

d) *ó* áll következetesen a mai szokással egészen egyezőleg a *-ból -ról és -tól* ragokban.

V. Az *ö* hangzóra nézve megjegyzendő, hogy ezt Káldi igen gyakran *e* (közép *e*) helyett használja, és pedig mind a név-, mind az igeragozásban;

a) a névragozásban *e* (vagy mai *ü*) helyett áll az *ö*, midőn több birtokos és egy birtok között való viszonyt fejez ki, mint: *bészédökkel, életök, kezökkel, kételkedésök, gyülekezetök, testök, vétök* stb.

Megjegyzendő, hogy ezen esetben Pázmány, és sok helyt a népnyelv is *e* hangzót használ, még pedig akkor is, mikor ezen birtokos alak a név többes alakjával összeesik.

b) az igeragozásban határozottan *e* helyett áll az *ö*, pl.: *lött, vött, tött, ött* (= evett), *bövelkedik, dichértök, fedhettök*.

c) néha, ámbar ritkábban, a mély *e* helyett is *ö* áll, mint: *völgyök* (= völgyek), *ügyöm* (= ügyem).

d) *ö* áll *ü* helyett (mint *ó* *ü* helyett) a következő szavakban: *gyürö, keserö, söprö, söprös* bor, *fürt-fejő, tüzni*.

e) *ö* *l* előtt mindig hosszúvá lesz, mint: *bölch, föld, költ, völgy, gyümölch és völgy*.

f) *ö* áll következetesen a *-ból -ról és -ről* ragokban.

Sajátságos *gömbölyeg*-gombolyag helyett.

VI. Az *u* hangzó mindig hosszú az egytagú szavakban

mint: *ágy, áj, út, hár, ár, tár, tód*; csak az egy *juh* szó képez kivételt, melynek *u* hangzója Pázmánynál is mindig rövid.

Hosszú az *u* a szók végén is mint névképző, pl.: *háború, szomorú, jó-illatú, nagy-hatalmú*;

hosszú továbbá az *-ül* képzőragban is, és pedig mind a neveknél, mind az igéknél;

a) neveknél, pl.: *rosszúl, gonoszúl, példájúl, rútúl*;

b) igéknél: *fordúl, indúl, mozdúl*; hosszú marad az *ú* az ilyen igékből képzett főnevekben is, mint: *fordulat, indulat*.

VII. Az *ü* hangzóról mind az áll, a mit az *u* hangzóról mondottunk. Hosszú az *ü*

egytagú szókban: *ügy, fül, tür*;

mint névképző, pl.: *bötü, böchü* (= *füzetek*), *életü, hitü, egy-ügyü*; továbbá

az *-ül* képzőragban, mint: *hovül, kerül, szenvedésül, keresztül*.

Mint látható, Káldi nyelve a magánhangzókra nézve igen tanulságos. Először is kiderül, hogy a tizenhetedik század elején a hosszú magánhangzók sokkal nagyobb tért foglaltak el nyelvünkben, mint manap. Megerősítést nyer továbbá azon igazság, hogy mentül inkább visszamegyünk nyelvünk múltjára, annál terjedtebb használatára akadunk a hosszú magánhangzókra.

Különösen pedig arra enged következtetni Káldi nyelve, hogy *egy tagú szavaink eredetileg mind hosszú hangzósak voltak*.

Káldi ugyanis, mint látók, az *i, o (ö) és u (ü)* hangzós egy tagú szavakat következetesen hosszúnak jelöli, még pedig akkor is, midőn ragok hozzájárultával több tagúakká lesznek, mint: *írás, író, hódok* (= *menses*), *böleheség, tudós, táros* (= *fekélyes*), *türö, bünösök* stb.

Figyelemre méltó, hogy az *o* hangzót ilyen szavakban is, mint: *fölt, öld, völt, töld, hölgy, völgy, völgy, böch* hosszúnak jelöli. Így találjuk a dolgot Pázmánynál is, ámbár nem oly következetesen, mint Káldinál.

Az *e* hangzós egytagú szavakról ugyanaz mondható. A *nyér, mér, vész* stb. szavakban, a *be* határozó vagy igekötő szócskában, továbbá a *-nek* és *-vel* ragokban, mint: *nekem, nekünk, velem, veünk*, mindig hosszúnak találjuk.

Az *a* hangzós egy tagú szavakra nézve nem találunk ugyan eltérést a mai szokástól, de nyelvemlékeinkből kétségtelenül kitűnik, hogy néhány évszázaddal Káldi előtt ezek is hosszú hangzóval bírtak. Simonyi ugyan is kimutatja (M. Nyelvőr 1880. évf. 4. l.), hogy az Érdy és Jordánszky codexekben az *a* hangzós egy tagú szavak is hosszú hangzósak, mint a következő példák mutatják: *aald* (add), *aagy zamot safar-sagodrol, ne haagy el, meg haal* (= meghal).¹⁾

Ha a mondottakhoz még hozzávesszük azon jelenséget, hogy a nevezett codexekben a *nek* és *vel* szócskák még mint ragok is hosszú *e* hangzóval vannak jelezve, mint: *kynecc* (= kinék), *kykkeel* (= kikkél): akkor talán elfogadhatjuk igazságképen azon tételt, hogy *egy tagú szavaink eredetileg mind hosszú hangzósak voltak*.

II. A mássalhangzók.

A mássalhangzóknál következő sajátságokat tapasztalunk.

1. A *j* néha két magánhangzó közé járúl, különösen az *-ül* és *-ül* ragok előtt, mint: *szolgájúl, példájúl*. Ezen eset azonban Káldinál ritkább, mint Pázmánynál.

j mássalhangzó mellé kerülve többnyire az előtte való mássalhangzó természete szerint módosúl; és pedig:

a) vagy az illető mássalhangzó hangját veszi fel, mint: *öltözzünk, veszzen*,

b) vagy *l* és *n* mellett meglágyúl, mint: *foglallya, koplallyunk, mennyünk*;

c) *d* és *g* után *gy*-re változik, *p* és *t* után pedig *ty*-re, pl.: *maradgy, foggyunk, kaptya, folytattya*;

d) néha elmarad ott, a hol manap használjuk, mint: *földe* (földje) *szentei* (szentjei), *útát* (útját); néha pedig ott is találjuk, a hol ma nincs meg, pl.: *zálogja* (záloga).

2. Az *ly*-t a mai szokás szerint használja a következők kivételével: *felyhő, felyül* (super), *fellyebb, bellyebb, killyebb*.

¹⁾ Ugyanezt bizonyítja Munkácsi B. a Peer Sándor codexekből, V. ö. M. Nyelvőr. IX. kötet. 301. l.

Látni való, hogy a négy utóbbi szóban *j* rejlik és ez hasonlít az *l*-hez.

3. *ny* helyett igen sokszor *n* áll a szó közepén, mint: *ke-mónség, reménség, szorgáség*; a szó végén pedig majdnem mindig *n* áll helyette, pl. *aszszon, bírán, törvén, tudomén*.

4. *v* néha asszimilálódik, mint: *otta* magát (óvta). II, 37.

két magánhangzó közt elmarad, mint ezekben: *fűás* (fűvás) *kúasz* (kuvasz); a mai szokás ellenére megvan ezen szóban: *műv-hely, rív* (= sír).

A végmássalhangzókat gyakran kettőzteti kortársai szokása szerint, pl.: *l-t*, mint: *szóll, beszéll, únszóll* (3. személy) *n-t*, mint: *fenn, szükönn, minn* ismér meg? (I, 101).

s-t, mint: *hamissan, valóságossan, okossan*.

z-t, mint: *közzé és közzül*, ámbár ezeket néha a mai szokás szerint is írja.

Végül méltó a megemlítésre, hogy helyesírás dolgában Káldi következetesebb kortársainál, még Pázmánynál is, s hogy ő a mai módját az írásnak leginkább megközelíti.

Szóképzés.

I. Fő- és melléknemek képzése.

A) Képző ragok által.

A nevek képzésére nézve Káldi megegyez kortásaival s a mai népies nyelvvel; a mennyiben a mai irodalmi nyelvtől különbözik, azt a következő pontokba állíthatjuk össze.

I. Főnevek képzésére nézve megjegyezhetjük, hogy a) *-ász -ész* képzővel csak a következő szavak fordulnak elő: *bányász* (II, 434), *galambász* (I, 572), *révész* (II, 406) a szokott *halász, kertész, lovász, madárász és vadász* mellett.

b) *-ár* és *-ér* képzésű szavai ugyanazok, melyeket a népies nyelv ma is használ, mint: *kulchár, chaplár, kalmár, molnár, ösztövrér, tőzér, vezér*. Az *-ár* végzetűek tagadhatatlanul szláv-ból vett kölcsönszók (v. ö. Miklósich. Die slavischen Elemente im Magyarischen. Magyarul a M. Nyelvőr 1882. évf. febr. füzetétől kezdve folytatólag).

c) *-nok, -nek -nik* képzésű szavai is, mint: *pohárnok* (II,

309 *pohárnok*), *bajnok, szövednek, komornyik* szláv eredetűek. (L. Miklósich. id. hely.).

d) az *-ás* és *-at* képzésű nevek használatában nem egy nyomon jár a mai szokással. Ugyan is az *-at -atal* képzésű nomen acti-t gyakran használja (mint Pázmány és egyéb kortársai is) az *-ás -és* képzésű nomen actionis helyett, mint: *hivatal* (= hivatus), *étel* (evés) *ital* (ivás) lelki *épület* (épülés), *koronázat* (I, 63. = koronázás).

II. A melléknév képzésére nézve következő sajátosságokat kell kiemelniük.

a) *-i* képzővel a népies nyelv szerint alkot melléknemeket; de sajátosságosak és manap szokatlanok a következők: *fái* gyümölcs (I, 436), *húsi* eledel és *zengei* kenyér (II, 256).

Ragozott főnévből *-i*-vel nem képez melléknemeket, vagyis *-bani, -béli, -róli, -téli, -sági*-féle képzéseket nem használ.

A névutókból is csak ezen egy *-i* képzésű melléknév fordul elő: *dél-utáni* isteni tisztelet.

b) *-béli* képző többnyire idegen városok nevei mellé járúl, mint: *Romabéli, Athenabéli*; de előfordul: *athenási* is (I, 99).

c) A fosztó képző *-talan, -telen* és *-atlan -etlen*. Sajátosságosak azonban a következő képzések: *hitlen* Tamás. II, 105. A következő 106. lapon háromszor fordul elő: *hitlenség*; továbbá: *aitataltan* (I, 560) és *aitatlan*; mert I, 172. *aitatlanság* fordul elő. Figyelemre méltók még: *hallattatlan* (I, 472), *helytelen* (= helytelen), *ferfiátalan* (I, 426. = castratus).

d) *-s* képző a mai szokással ellenkezőleg elmarad néhány igenévi melléknévnél, mint: *hatható* kérés (I, 72), *menyeköz-ház* (I, 75), *vendég-fogadó* (= caupo, vendégfogadás). *meny-nyegző-ruha*. I. 26.

Talán említeni is fölösleges, hogy a nyelvújítás által használatba hozott képzők, mint: *-da -de, -acs -ecs, -aj -ej, -onez -őacz* stb. Káldinál ismeretlenek.

B) Szóképzés szóösszetételek által.

A szóösszetételt illetőleg Káldi megegyez Pázmánynyal s egyéb korabeli írókkal. Nála is

1. a birtokos összetétel gyakran felbomlik, midőn az ösz-

szetett szó birtokos viszonyba lép egy új szóval, pl.: *agya-velő*. Azt költötték felőle (Minerva felől), hogy Jupiter *agya-velőjéből* született (II, 327). *gondviselés*. A ki *gongya-viselése*-alatt vagyon a község (Tp. 11). *háznép*. *Házok-népökért*. (I, 105). egybe-híván *udvara-népét* (I, 49).

Az összetétel néha meg is marad, pl. *ál-chont*. Sámson nem lő- hanem számár *ál-chontyával* ölt ezer Filisteust (I, 513). *haj-szál*. Legkisebbik *haj-szálommal* sem hoznám vissza (I, 150).

2. A tárgyas összetételeknél a szokottabb esetek mellett, mint: *agya-fürt*, *fürt-fejő* (fejü), *munka-tehető*, figyelemre méltók a következők: *kedve-tölt ember*, *kedve-tölt gazdagok* (II, 68); *ajtó-zárva* bé-ment Kristus az Apostolokhoz (I, 527), *gyertya-hamva-verő* (II, 38).

Sajátságos ezen összetétel: *erő-szakatt*. Nem volt félkedvű és *erő-szakatt*, hanem vig és jó erejű (I, 14).

Az *alatt-való* és *elöl-járó* szavakat Káldi is, mint Pázmány, összetételi viszonyban használja, mint: kik egyebeknek *előttük-járói* (I, 475) *alattok-valók*.

A névragozás.

Ragozás dolgában Káldi egy nyomon jár Pázmánnyal.

I. Az esetes ragozást (declinatio) illetőleg nem tapasztalunk figyelemre méltó eltérést; a viszonyos ragozásra nézve azonban megjegyzendők a következő jelenségek:

a) a *-ba* *-be* és *-ban* *-ben* ragokat szorosán megkülönbözteti épen úgy, mint a mai irodalom. Sem Pázmánynál, sem egyéb kortársainál nem találjuk ezt a szigorú következtességet.

b) *-t* mint helyrag fordul elő néha, pl.: Midőn 1605 esztendőben *Kolozsvárat* azon panaszkodnám, I, 553.

c) *-n* néha *-ban* értelmében áll, mint: Külömb-külömb *orán* kiment. I, 274.

d) *-lan* *-len* rag csak pleonastice fordul elő, mint: *holto-miiglan*, e mái *napiglan* (I, 705), *tetejéiglen* (I, 300), *meddiglen* (I, 554), *miglen* (II, 400).

e) *-lag* *-leg* igen ritka, pl.: *oldalastag*, II, 77.

f) *-ül* *-ül* rag néha a mai *képen* és *gyanánt* névutók helyett áll, mint: A Kristus *mesterül* jött a világra, akarván tudományát mindeneknek közleni. I, 225. A pogányok az Evangelium hirdetésének bölcheséggel és erővel, nyelvvel és kézzel *oroszlányul* és *rókdúl* ellene-állottak. I, 61.

II. A birtokragozást illetőleg megjegyzésre méltó hogy

az *enyim* birtokos névmásnak többese *enyimek* (*enyém* nem fordul elő). Így találjuk kortársainál is.

Találunk birtokragos igealakokat is, mint: *biztában* azt merte mondani I, 138. *imette* (= ébren létében), *virratta-elött*, I, 535. *féltekben*, I, 48. *biztokban*, I, 278.

Sajátságos ezen birtokragos alak: *hosszattában* általnyársolták a báránt. I, 559.

III. A melléknév fokozására nézve megjegyzendő:

a) hogy a középfokot egy *b*-vel képezi, a hol csak a kiéjtés megengedi, pl.: *alacsomb*, *nehézb* (I, 33), *távúlb*, *nehézb* (= nehezebben).

Figyelemre méltók még a következő középfoki alakok: *bizvásban* (= biztosabban), hogy *bizvásban* lophasson. I, 467, *nyilvábbban*. Olly *nyilván* mondotta Úrunk, hogy *nyilvábbban* sem mondhatni I, 564. *boldogbak* (= boldogabbak. I, 49).

Sajátságos ezen középfoki alak: *főeb* (= főbb) Tp. 12. *átólsóbb*, I, 120.

Névutók.

A névutóknál következő sajátságokat találunk:

által, néha időviszonyban ragozatlan név mellé járúl, mint: *esztendő-által* = esztendőn át.

ért néha *miatt* helyett található, pl.: A kényes Kereszténynek házokból restolvén kimenni egy kis *hüdegért* vagy kevés *sárért* azt akarják, I, 444.

képpen = módon, pl.: *barátságos-képpen*, I, 233.

képest, gyakran a mai *szerint* helyett áll, pl.: A mire intett Kristus Úrunk a közönséges *ítélethez-képest*, I, 25. (lat. quoad secundum).

kívül. Többnyire *-n* rag nélkül járúl a névhez, pl.: *parocholat-kívül*, I, 12. *béjt-kívül*, *ház-kívül*.

közibe áll mindig *közé* helyett: emberek-*közibe*.

A névmások.

A névmásoknál következő sajátságok érdemelnek figyelmet:

a) *azon* és *ezen* mutató névmások többféle ragot vesznek fel, mint manap. Ma csak ezen ragos alakjai használatosak: *azonban*, *azonnal*, *ezennel*, és *azontúl*, *ezentúl*. Káldinál és kortársainál még ilyen ragos alakok is fordulnak elő: *azont*, *ezent*, *azonnak*, *azonhoz-képest* (= ahhoz képest, II, 83), *azontól* (= attól, I, 440).

b) a visszatérő a személy-névmással ily összetételekben fordul elő, mint:

mi-magunk (= önnön magunk). Ne restellyük *mi-magunk-ért*, a mit Kristus nem restellett *mi-érettünk*, II, 321.

ő-magok (= ők maguk). Amint *ő-magok* meg-magyarázták, I, 67.

ün-köztök (= maguk között). Hogy megpróbálná, mit chelekednének *ün-köztök* a tanítványok, I, 443.

Az igék.

Ezen fejezet alatt szólunk I. az ige képzéséről, II. az ige időkről, III. az ige *ragozásáról* és IV. az ige nevekről.

I. Az ige képzése.

1. A szenvedő alak képzése.

A szokott *-at -et* és *-tat -tet* képzőkön kívül használja néha az *-ódik -ődik* alakot is, ámbár ritkán, pl.: *bántódik* a bagoly szeme a világosságtól, I, 65. *sértődik*.

2. A műveltető alakok képzése.

a) *-at -et -et* és *-tat -tet* képzőkkel találjuk, a mai szokástól eltérőleg a következő igéket: *állat* (= állít), *fogytat* (= fogyaszt), *múlat* (= mulaszt), *hóddoltat* (= hódít), *vítat* (= ostromol, I, 371).

Sajátságosak: *békéltet* (= békéltet, békít). Hogy minket

az Attyával *weg-békéltetne*, II, 119. *káromlattat* (káromoltat, I, 11). *száruszt* (szárít, I, 341).

b) *-t* képzőt találunk ezen igékben: *el-alutni* (= elaltatni, nyugat és nyugot (nyugtat, II, 5).

3. Gyakorító alakok képzése.

Ma már szokatlanok a következő frequentatív alakok: *mondál*. Szent Lajos Tolosai Püspök azt *mondálta* (= szokta mondani, II, 475). *lécel* (szok lenni). *sújtol* (sujtogat, I, 382). *tekintél*. A ki marhát véssen, nem imígy-amígy *tekintéli* meg, I, 424. *mondogal* (mondogat, I, 127). *úszdogál* (uszkaál, I, 612). *bírdogal*. Mind-addig *bírdogalta* Prágát, I, 616. *hajtogal*. *Hajtogallya* és igazíttya a Pásztor a juhokat. (II, 402).

4. Denominalis képzések.

A mai szokástól eltérők a következők: *meg-szentül* (= szentté lesz). A kik sokat szarándokoskodnak, ritkán *szentülnek meg*. (I, 426). *Többülnek* a háborúságok (I, 703). *többít* (= többé tesz, sokasít, I, 460).

5. Az ikes igék.

Az ikes igék használatára nézve többnyire egyez kortársaival s a mai használattól a következőkben tér el:

a) Néhány oly igét, melyek ma iktelenek, ő ikesen használ, mint *békéllik* (= békül, I, 156). *lépik* (II, 38). *levelesik* (levelesül). *elhatalmazik* (I, 162). *sérszik* (sérül, I, 99). *szívárokozik* (szívárog).

Sajátságos ikes alkotások a következők: *állapik* (állapodik), *fechkendik*, *folyamik* (folyamodik), *vigaszik* (vigad).

b) a mai ikes igék közül a következőket mindig iktelenül használja: *csúsz* (I, 354), *ell* (II, 46), *úsz*.

c) Azon igék közül, melyeket manap majd ikesen, majd iktelenül használunk, ő a következőket csak iktelenül használja: *álmódoz*, *bomol*, *eggyez*, *gyümölcsöz*, *hajladoz*, *hazud*, *ingadoz*, *külmöbz*, *lobban*, *lottsan*, *vész*, *zabáll*.

Jegyzet. Káldit Pázmánynyal összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy nem egyeznek egészen az ikes igékre nézve; pl. Pázmánynál: *lehéllik*, *gyümölcsözök*, *zabállik* alakokat találunk, holott ezek Káldinál iktelenek.

II. Az igeidők.

Káldi ugyanazon igeidőket használja, melyeket kortársai, mint a következő schema mutatja:

1. *mondok* (= dico).
2. *mondok vala és volt* (= dicebam).
3. *mondék* (= dixi, εἶπον).
4. *mondtam* (= dixi).
5. *mondtam vala és volt* (= dixeram).
6. *mondani fogok* (= dicam).
7. *mondandok* (= dixero).

A 2. 6. és 7. időalakokra nézve következő megjegyezni valónk van:

1. A *mondok volt* időalak Káldinál határozottan folyamatos múlt (imperfectum). Ezt azért emelem ki, mert Pázmánynál is előfordul ezen időalak (háromszor); de határozottan nem állapítható meg, vajjon múlt vagy jövő jelentésű-e? Káldi példáiból kitűnik, hogy ezen időalak folyamatos múlt, pl.: nem volt, a mit felelnék néked, Istenem, ki azt *mondod volt* nekem: Kelly fel, a ki aluszol. (I, 554). Azért *mondgya volt* Dávid másutt is. (I, 638). Nem tudom — úgymond szent Ágoston — *kichodát bolygatnak volt* a legyek (= molestabant. I, 369). Lásd még I, 47. II, 134. és 215.

2. A jövő időt Káldi is, mint Pázmány és egyéb kortársai, rendszerint a jelen idő igealakjával fejezi ki. Használja azonban a »*mondani fogok*« alakot is, még pedig jóval gyakrabban, mint Pázmány. Míg ennél a következő arányban található. Predik: 476, 492, 847, 973, 1051; Kal.: 284, 350, 381, 452, 532, 554, 668: addig Káldinál ily sűrűn találjuk: I, 16, 22, 26, 27, 28, 32, 33. lapokon.

3. A »*mondandok*« alak soha sem fejez ki egyszerű jövőt, soha sem egyenlő »*mondani fogok*«-kal, hanem mindig a latín futurum exactumnak felel meg, csakis feltétes és relatív mondatokban található — soha főmondatban. Így használják kortársai is kivétel nélkül, pl.:

Ha isten vélem *léend* és kenyeret *adand* nekem (si Deus mecum *fuert* et panem mihi *dederit*. I, 436). Ha sok ideig

nagy eső *leend*, a föld sárrá *lészen* (si multum *pluerit* I, 340). Ha szintén két tanú *leend* is ellenek (I, 237). A miket ember *vetend*, azokat arattya-is (quae homo *seminaverit*, illa etiam metet. I, 525). Ha a Szőlő-tőben nem *leend*, a tűzben *lészen* (II, 449). Minden a ki hiszen üdvözül, ha más fogyatkozása nem *leend* (II, 554). Így található még: I, 141, 157, 329 és 418.

III. Az ige ragozása.

Az igeragozás a Révai-féle szabály szerint történik. Eme szabály alól a sziszegőn végződő igék sem képeznek kivételt; a második személy ragja ezeknél is következetesen -sz, mint: *léssz* és *léssesz*, *olvassz*, *keressz* (soha *léssöl*, *olvassöl*, *keressöl*).

Az ikés ragozást is a Révai-féle szabály szerint találjuk. a következő csekély, alig számbavehető kivétellel: *chelekedhetne* (I, 52), *meg-chelekedhet* (II, 380); *folyamik* ige nek pedig ilyen felszólító módja van: *folyamly*. Fel ne fuvalkodgyál, hanem Istenhez *folyamly*. I, 681.

IV. Az igenevek.

Az igeneveknél következő sajátságokat kell kiemelnünk:

1. a jelen időbeli igenév nemesak főnév és jelző gyanánt szerepel, hanem a mai népies nyelvszokással egyezőleg mint helyet jelentő név is használatos, pl.: *fogadó*, *fürdő*; még többször *hely* szóval összekötve: *fekvő-hely*, *lakó-hely*.

2. A múlt időbeli igenévre nézve megjegyzendő:

a) hogy gyakrabban használja a hosszabb, szenvedő alakú igenevet, mint a mai irodalom, pl.: *láltatott* chillag (II, 253), *laktatott* sziget (I, 173), *meg-átkozattatott* föld (u. o.).

b) birtokos raggal gyakran főnevet képez, mint: *virrattakor*, *virratta-elött* (I, 535), *féltekben* (I, 48), *bíztokban* (I, 278).

c) -a raggal sajátságos módhatározót képez eme igenévből az azonos ige mellé. A következő példák legjobban megvilágosítják a dolgot: *áradton-árad* a gonosz, a jó pedig *apadtan-apad* (I, 590), *halton-halnak*. *Tetten-tedd*, *gyóntan-gyónd*, *tagadtan-tagadd* (I, 569).

Látni való, hogy ezen határozó a cselekvés folytonosságát és gyorsaságát fejezi ki. A köznép néha ma is használja, de az irodalomban csak alig találkozunk vele; pedig megérdemlené a felkarolást.

3. Az *-andó -endő* végű igenév majd jelen, majd megjövő értelmű. Grammatikusaink tévedtek, midőn ezen igenevet csak jövő időbelinek tartották. Jelent jövőt is ugyan, de még többször jelen-t, mint a példák összetetéséből kétségtelenül kitűnik, pl.:

a) jelen értelmű a következőkben: *Láthatandó* a Kristus Ecclesiája (= visibilis. I, 198). *chalahozhatandó* ember (= fallibilis. I, 667), *rothatoandó* test (= corruptibilis caro). Ha valaki *el-esendő*, a társa meg-tartya, ha el-esett, fel-emeli (II, 125). *eredendő* bűn.

b) jövő értelmű a következőkben: A ki testébe *fogadandó* volt az Isten fiát, félelmet érzett (II, 369). A világ még el nem kárhozott volt, ha-nem *el-kárhozandó* volt (= condemnandus erat. I, 650). *El-jövendő* volt a Kristus és *felmenendő* a Kereszt-fára (= venturus erat et crucifigendus. II, 501).

A felhozott példákból kiviláglik, hogy ezen igenév csak a *lenni* segítő igével kapcsolva fejez ki jövő időt.

4. A *-ván -vén* végű igenév néhány esetben *-va -ve* helyett áll, mint: Meg-jött Moyses, és a népet a Borjú-előtt *tánczolván* találta (II, 530). Midőn meg-ostorozták volna őket (az apostolokat), *örülvén* mentek el a Gyülekezet-elől (I, 725).

5. A *-va -ve* végű igenévnél megjegyzendő, hogy ez egy esetben a többes, sőt tulajdonító ragot is felveszi: *Rakvák* voltak hamissággal (I, 650). Belől *rakvák*nak találod chalárd-sággal (II, 598).

Sajátságos, hogy Pázmánynál is csak ezen egy *rakva* igenév fordul elő ragozva.

MÁSODIK RÉSZ.

A) A szókötés.

Mint »Pázmány nyelv«-ben, úgy itt is a következő tíz pontba foglalom a szókötési jelenségeket: I. a szóegyeztetés, II. a névelő és névmások használata, III. a birtokviszony, IV. a szóviszonyítás vagy szóvonzat, V. a tárgyas ragozás, VI. az igeidők használata, VII. az igemódok használata, VIII. az igenevek használata, IX. a »kell« használata, X. a tagadás és tiltás.

I. A szóegyeztetés.

Szóegyeztetés dolgában Káldi egyez a korabeli írókkal, nevezetesen:

1. a számnév jelzettje majd egyes, majd többes számban áll pl.: *harmincz-négy esztendő-től-fogva* (I, 1). Ím látók e Számvételnek *Tizenkét* jeles hasznát (I, 78). Józsefnek *tíz báltyaiból* (I, 31), sok ezer *Márttyrok* (I, 49). Miképpen-hogy az emberi testnek minden terhét *két szárai* hordozzák: azon-képpen *két* Jóságos *chelekedet* hordozza a lelki épületet (II, 147).

2. A mennyiséget jelentő nevek (határozatlan számnevek és számnév-mások) jelzettjei is majd egyes, majd többes számban állanak, pl.: *Egy-néhány* jeles *historiából* megérthetjük (I, 48). *Sok esztendő*-után lőtt (I, 94). Ki kevés lisztből *sok kenyert* tud sütni (I, 434). A Keresztyények között-is *sok tévelygések* támadtak (I, 545). *Mennyi chodákat* láttak. *Minden napok* az Isten napjai (I, 36). *Minden kévéket* bé-gyűjtnek (I, 37).

A számbeli egyeztetést illetőleg következő sajátóságos eseteket találunk. Jól tudván az útát nyomot chinál, *mellyet* a *többi-is* követhetnek (II, 527). Némelly állatoknak természet-szerint-való *indulattyok*-is jövendőt *jelentnek* (I, 162). A *többi* akkor *tartják* meg törvényét (II, 302). Ha a mi jó *chelekedetink* merő *ganéjok* (I, 42).

II. A névelő és névmások használata.

A mai szokástól eltérőleg névelőt használ a tulajdonneveknél, mint: *A Jézust* tulajdon tanítványa árulta el (II, 562). El-jövendő *vólta Kristus* és fel-menendő a Kereszt-fára (II, 501).

Az *egy* mint határozatlan névelő majd minden lapon található.

A névmásokat igen gyakran latinosan használja, és pedig:

a) a mutató névmás gyakran áll többes számban, midőn cselekményekre vagy elbeszélésre vonatkozik, pl.: *ezeket* hallván... *ezeket* tudván...

b) a relatív névmás igen gyakran áll mutató névmás helyett, mint: *Melley* gyónás nem kívántatott a Kristustól (= *Ezen* gyónás... I, 564). *Melley* szent Pál mondása hogy mi-bennünk-is foganatos légyen (= hogy sz. Pálnak *ezen* mondása I, 557). *Melleyet* hogy megérthessünk, azt kell meg-tudnunk (= *ezt* hogy megérthessük. I, 563). Adámnak vétke-után mingyárt példázattott a gyónás, midőn az Isten azt mondotta néki: Ádám hol vagy? *Melleyet* nem azért mondott, hogy nem tudta volna, hová rejtezett légyen (I, 566). Azok-is ez-ellen vétkeznek, a kik, mint-ha mesét mondanának, semmi töredelmességet nem mutatnak, sem jobbúlást nem ígérnek. *Kiknek* kemény szóval azt mondhatni Dáviddal (I, 583).

c) *a' ki* és *ki* rendszeren személyes főnévre vonatkoznak, néha azonban (ámbar ritkán) dologira is, pl.: A régi Bölchek az embert a fához hasonlították, *kinek* ágai a sokféle indulatok és vágyódások (I, 507).

d) *a' mi* és *mi* mindig mutató névmásra vonatkoznak, soha főnévre.

e) *a' melly* és *melly* rendszeren dologi főnévre vonatkoznak, néha azonban személyes főnévre, sőt mutató névmásra is, pl.: *Azt* mondatunk kebelünkben hordozni, *a' mellyről* gyakorta emlékezünk (I, 533).

f) *valaki* és *valamelly* állanak gyakran *a' ki* és *a' melly* helyett, mint: *Valakit* a pokol-béli Kígyó meg-sértett, a menyeyi Kígyó meggyógyíthattya (II, 562). *Valamelly* lélek Jézust szemléli, minden-némü méregtől meg-szabadúl (II, 562).

III. A birtokviszony.

A birtokviszony alkotásában Káldi is, mint Pázmány, szakít a régi szokással és közeledik a mai irodalomhoz, a menyeyben a birtokszóhoz járuló személyragot gyakran nem egyeztetí számban a birtokos névvel.

A) Az egyszeres birtokviszony.

I. Egy birtokos egy, vagy több birtokkal.

Mikor egy a birtokos egy, vagy több birtokkal, a birtok a birtokossal megegyez ugyan számban, de a *-nak -nek* rag hol elmarad, hol meg ki van téve. Erre nézve fölösleges példákat idézni.

II. Több birtokos egy, vagy több birtokkal.

Mikor több a birtokos, a birtokszóhoz járuló személyrag sokszor nem egyez meg vele számban; a *-nak -nek* rag a birtokosnál gyakran el is marad, mint a következő példák mutatják: *Az emberek kedvéért* (I, 48). *Az istentelenek fején* (I, 49). *A vakoknak meg-világosítása* (I, 64). Nem félt a *Biráknak fenyegetésétől* (I, 49). Keresi *azoknak üdvösségét* (I, 290). A *Kristus sokaknak fel-támadására* tétetett (I, 90). Hol vagyon a *Szenteknek tökéletessége?* (I, 94). Nem javallom *azoknak vétekedését* (I, 95).

A birtok a többes birtokossal gyakran számban is megegyez, mint: *A hallgatónak fülöket* viszkettetik (I, 46). *Az istenteleneknek testüket* (I, 34). *Az angyalok, kiknek intéseket* megvetették... a szentek, *kiknek életüket* bolondságnak alítottuk (I, 36). A pártos *atya-fiaknak* semmi *gyülekezetük* azt nem mondhatta (I, 63). Hatalmat adott vitézinek, hogy *öt királynak nyakokat* megtapodnák (II, 161). A bort az Isten az *embereknek egésségükre* adta (I, 91).

B) A többszörös birtokviszony.

Többszörös birtokviszonynál a *-nak -nek* rag a második birtokosnál többnyire ki van téve, de néha el is marad, pl.: A Calvinista tanítók a *setétség fejedelme* katonái (I, 229).

Sajátságosak a következő esetek: Néked adom *Menyek-*

nek országa kulchaít (I, 567). A ki az Isten fiának ily nagy ivgalmasságának jóval meg nem felel (I, 32).

A »*magam*« visszatérő névmással mint birtokossal a birtokszó személyragja számban néha megegyez, néha meg nem, pl.: Kik *magok fejökre* átkot kívánnak (I, 498). A kinek az-előtt *magok ruhájokat* az úton le-terítették (I, 518). A tolvajok a *magok gonosságúért* szenvednek (I, 53).

Így van a dolog Pázmánynál is.

IV. A szóviszonyítás vagy szóvonzat.

Szóviszonyítás vagy szóvonzat dolgában Káldi is, mint Pázmány és egyéb kortársai, sokban eltér a mai szokástól. Ugyan is több igét használ transitive, melyeket ma így nem használunk; a legnagyobb eltérést azonban abban találjuk, hogy igen sok esetben más viszonyragokat használ mint a mai irodalom. A legszembetűnőbb eltérések a következők:

Adgya magát valaminek: áitatosságnak adgya magát (I, 309).

ajándékon ad és vészen: A mit meg-érdemlünk, nagyobb igassággal vészszük, hogy-sem a mit *ajándékon adnak* (I, 277). Úgy tulajdonítyuk üdvösségünket a Kristusnak . . . mint-ha a nélkül *chupán csak ajándékon vennők* (I, 273).

barátsággal lenni vkinék. Meg-értvén, hogy valami *barátsággal voltak neki* (II, 213).

bé-éri szükségét vlmivel. A szent Írásban minden-némű dolgot fel-találunk, *mellyekkel szükségünket bővségesen bé-érjük* (I, 103).

bé-esi a hó az útakat. (I, 727).

bír valamit és vlmivel. A Török Chászár, ki hetven-két *kiváltságot bír* . . . Asvérus, ki száz és huszon-hét *tartományal bírt* (I, 15).

bízik hozzá és benne. Meg-törött nádhoz *bíznak* (I, 642; benne I, 98).

chelekedik vkinék = vkiivel. Azont *chelekedték* az artatlan *Jezusnak* (II, 502).

éhel ölni és halni (I, 413).

el-hitet vkit = vkiivel. Külömben *el nem hithették* az *embereket* (I, 60).

el-viselhetetlen vkitől = vkiinek. Egy szekér kö-só *el-viselhetetlen terh* egy *embertől*. Tp. 25.

ért vlmín vlmít. A Sion *leányán érti Sion lakosít* (I, 16).

eszébe vészi magát = észre veszi. *Eszébe vevén magát* a Chászár.

félek rajta = tartok tőle. *Félek rajta*, hogy panaszt ne teheszenek (I, 147).

futtya a dolgát = fut dolga után (I, 285). *futtya a prókatorokat* (I, 286). *futtya a bort* (latinismus: fugit vinum). *A bort úgy fassák*, mint a mérget (I, 344).

függ vlmiben = áll vlmiben. *Ebben függ* a jó életnek *fundamentuma* (I, 504).

függ vlmiből = vlmítől. mellyeknek jó *rendeléséből függ* az örök boldogság. Előszó. V. (Használja a mai szokás szerint is *-tól* raggal).

háladatlan vkinék = vki iránt vagy vkihez. Mit árt, ha *nekem háladatlanok* az emberek? (II, 561).

hálát adni vlmín = vلميért. *Azon adok hálát* Istennek (I, 418).

hallgat vkihez = engedelmeskedik vkinék. Mindenütt azon egy *Fő-pásztorhoz hallgat* (az Anyaszentegyház). I, 615.

irigyelni vkinék vlmít = vkitől. Mint-ha az örök Boldogságot *irigylette volna* az embereknek (II, 341).

ismérni vlmíhez = érteni vlmíhez. Ha *ismérsz a marhához* (I, 383).

iszik vlmiben = vlmiből. *iszik* a tenger *vizében* (I, 34); mentől többet *iszik ember a vízben*, annál inkább szomjuhozik (I, 84).

jüt vlmiben = vlmiből. Hogy az ő *borában* mindennek *jütna* (I, 9).

kezébe bízni = kezére. Úrunk az erszént *kezébe bízza* ugyan Judásnak (I, 438).

könnyörög vlmín. Azon *könnyörgött* (I, 419).

marad vlmivé. Lehetetlen, hogy Isten *adóssá maradjon* (I, 459).

meg-hisz vlkít = hisz vlkinek. Mentől inkább *meg-hítte őket* (szolgáit), annál hívebbeknek találta (I, 461).

meg-hiszik egymást = hisznek egymásnak. Sokkal jobb volna, ha a Kereszténynek *egy-mást* esküvés-nélkül *meg-hinnék* (II, 237).

meg-tiltani vlkít. Megtíltattam volna Tanítványimat (II, 170. latinismus: prohibere aliquem).

red-szállasi a várost = haddal körülvenni. Constantius *red-szállotta Beneventum városát* (I, 188).

red-tanulni vlmire. Ha red-tanulnék (Előszó, VI).

szereit vlkít vlmivel = megajándékoz. Imé, az Isten sok *gazdagsággal szeretett bennünket* (I, 460).

szereit teszi vlminek = szert tesz valamire. A kinek pénze *mindennek szerét teheti* (I, 288).

szomjával halni. Némellyek szomjával meg is halának (I, 428).

történi vlkin = vlkivel. *Úgy történt a gazdagon* (I, 428).

tudakozni vlmira = vlmiről. *Azon tudakoztak tőle* (I, 73).

tud vlmire = ért. Nem *tudsz hozzá* (I, 375). A gyermekek 18 esztendeig semmit *ne tudgyanak a bor-italhoz* (I, 344).

üz vlmire. Én mit üzők cifra köntösre? (II, 134. Pázm. szaggat vlmire).

véjét vetni vlmibe = vlminek.

V. A tárgyaz ragozás.

A tárgyaz ragozást úgy használja Káldi, mint kortársai és a mai irodalom. Találunk azonban néhány eltérést is, melyek a következők:

Ti hiteteknek eredetét az Apostolok idejére vihettek, *mellyet* senki az Újítók-közzül nem *chelekedheti* (I, 707). Ki-tet-szik (az Isten ereje) a Bálványok el-törléséből, *mellyeket* úgy *ki-gyomlálta* a sz.-Lélek, hogy (I, 718). *Kiket* azért igen *meg-feddette* Judit aszszony (I, 120). *Minden pénteket* annak emlékezetire *rendelte* (I, 325). Gessen földét atták nekik, *mellyet* nem *adták volna*, ha vitéz embereknek tétették volna magokat (I, 68). *Ezeket* hogy gyakorta eleikbe *aduának* a szülék az ifjaknak (I, 126).

VI. Az igeidők használata.

Az igeidőket is nagyobb részt úgy használja Káldi, mint kortársai. Nagyjában azon elveket találjuk alkalmazva, melyeket Szarvas Gábor »Magyar igeidők« című munkájában kifejtett; de találunk attól eltéréseket is, mint alább látni fogjuk.

A jelen és jövő időt illetőleg nem szükséges példákat felhoznunk. Különösen a jövő időre nézve már »az igeidők« című fejezetben felemlítettük, hogy ezt Káldi is, mint kortársai, rendesen a jelen igeidő alakjával fejezi ki. Használja a körülírt (*mondani fogok*) jövőt is, amde sokkal ritkábban, mint a mai irodalom, ámbár gyakrabban, mint Pázmány. Megemlítettük azt is, hogy az *-andok* végzetű ige (*mondandok*) soha sem fejez ki nála egyszerű jövőt, hanem mindig a latin futurum exactumnak felel meg.

Így tehát csak a múlt idők használatát kell példákkal megvilágosítanunk.

A) A történeti múlt (mondék).

A történeti múltat akkor használja, mikor történt dolgokat beszél el, mint:

Egy ifiat bizott volt szent János egy püspökre, kinek gondviseletlensége-miatt annyiba jutott, hogy a tolvajok kapitányává lött. Keresvén idő-jártában az ifiat, *meg-beszéllé* a püspök, mint járt véle. *El-méne* a szent jámbor: *felkeresé* és *meg-találá*. Két meg-ismervén az ifiú, *meg-futamodék* előtte; de a vén jámbor utánna futván kiáltva *kezdé* kérni, hogy meg-várná: és hozzája menvén *meg-térité*, hozzája *fogadá* és minden jóra *oktatá* (II, 190).

Egy mesét olvastam, melly igen illik a magok bőrét-féltő Tanítókhöz. Az orosz lány vénsége-miatt nem vadászhatván, hogy éhel meg ne halna, sokféle vadakat hívott barlangjába, hogy azokat valami szín-alatt prédájává tehetné. *Kérdé* azért elsöben a számártól, mint tetszenék neki a király palotája? A számár együgyűségéből *meg-mondá* az igazat, hogy igen bűdös volna. *Meg-haraguán* a király a számárnak udvartalanságáért *ragadá* és *el-szaggatá*. *Kérdé* ugyanazont a farkastól-is. Ki látván, hogy az igazmondásért rosszul járt a számár, hízlekedésből azt *mondá*, hogy igen jó-illatú. De arra-is *meg-haraguán*

mint az Igasságnak el-arúlójára, *vagadá* és *el-szaggatá*. Végre azont *kérdé* a rókatól-is: ki féltvén subáját azt *mondá*, hogy a nátha bántya és nem tudhattya, mi-némü illatú; és ezzel *meg-menté* magát. (I, 51).

A történeti múltra nézve megjegyzendő, hogy ezt Káldi sokkal gyérebber használja mint Pázmány. Bizonyosságul szabadjon megemlítenem, hogy az első kötet első kilencz lapján egyszer sem fordul elő.

B) Az értesítő múlt (mondottam).

Az értesítő múltat akkor használja, mikor oktat vagy itél, pl.:

Mondaná valaki: Midőn Jezabel üldöznő Ílyést, a Prófeta búsulásában azt *mondotta* az istennek: Prófétáidat *meg-ölték*, én egyedül *hagyottam*. Kinek az Isten azt *felelte*: Meghagyok magamnak Israelben hét-ezer férfiat, kiknek térdek meg nem *hajlott* Baal-előtt. De ezzel nem támogathatták az ő láthatatlan Ecclesiájokat, azt *mondván*, hogy *voltak* régen-is az ő Hitőkön való hívek, de kevesen és titkon, mint Ílyés idejében. Mert mongyák meg, Mi időben, s hol *voltak*? Ki *írt* vagy *hallott* valamit felőlök, a mint a szent Írás mongya hogy *voltak* Israelben? Továbbá, ha Israelben kevesen *voltak*-is a Jezabel üldözése-miatt, és titkon: mindaz-által Júdában sokan és nyilván *voltak* az Isten Ecclesiájában, és az hívek nyilván *tisztelték* az Istent a Templomban. (I, 229).

Példát adnak a Magusok azzal, hogy a Kristust *meg-ajándékozták*; kiknek ajándéki jeles dolgokat *jelentettek*: 1. A Három-féle Ajándék a Kristusban való Három dolgot *példázta*. 2. Hogy a Kristus Isten, Pap és Király *volt*. 3. a Mirra a Kristust Orvosnak *jelentette* . . . 4. Hogy a Kristus . . . az arany Békeséget és szeretetet *plántálta* . . . az igaz Isteni tiszteletet helybe *állatta*, a puha élet-helyett . . . a testnek sanyargatását *tanította*. 5. A szegény Jősefet *illette* az arany. 6. A Magusok, úgy mint királyok, aranyat *adtak* . . . (II, 253).

Ezen időalakot használja indirect elbeszélésnél is, mikor t. i. valamely régi eseményt nem az illető író szavaival ad elő pl.:

Azt írja szent Gergely egy ifjú Barátról, hogy mód-nél-

kül szeretvén Szüleit, és házokhoz igyekezvén menni, egykor a Kalastromból áldomás nélkül *ment* ki; és azon napon a melyen hozzájok *jutott*, *meg-holt*: és noha *el-temették*, mindaz-által más nap temettetlen *találták* a föld színén, mint-ha méltatlan lőtt volna, hogy a föld bé-venné, a ki Szülőihez-való földi indúlatyából ki nem öltözött. Jónás Scotus Apátúr azt írja az ő Mesterének szent Attalának életében, hogy ő . . . egy-néhány társaival hazájába *ment* Szüleit meg-látogatni, a Mestere engedelméből: ki *meg-hadta*, hogy mentül hamarébb megtérjen. De ő tovább késvén hideg-lélésbe *esett*; és betegen haza térvén az-után *meg-gyógyult*: és *meg-értette*, hogy betegségének oka az atyafiakkal-való mulatozás *volt*. (II, 28).

C) A folyamatos múlt (mondok vala).

A folyamatos múltat Káldi is, mint kortársai, akkor használja, midőn tartósságot vagy ismétlést akar kifejezni, pl:

Az embereknel szokássá vött hallogatást meg-ismérvén magában szent Ágoston, megvallotta azt Isten-előtt *mondván*: Nem vala a mit néked felelnék, ki azt *mondod volt* nékem (= qui mihi *dicebas*): kelly fel . . . és midőn minden-felől megmutatnád, hogy igazat mondasz, nem vala a mit felelnék, hanem csak némelly rest és aluszékony szókat: Majd, Ezennel, Várj egy-kevessé: de annak a Majdnak nem volt vége, és a Várj egy-kevessé messzire *méggyen vala* (II, 8).

A leányzó elmélkedvén mind a kettőnek különböző életéről és végéről, kezdte gondolkodni, mellyiknek nyomdokát kellene követni, és az Anya példája majd inkább *kezd volt* tetszeni. (II, 215). Minden-felől *meg-mutatod vala*, hogy igazat mondanál (I, 554).

Sajátságos a következő esetekben: Mondá azért az Apátúr a barátoknak: Imé, kevés búzával *meg-segélthetjük vala* a szegényeket; és azt nem chelekedvén öt ezer köből búzáat vesztettünk fősvénységünkkel. (I, 450). Themistocles Görög-orzágból ki-ízetttvén a Persiai királyhoz *ment*, kitől úgy *meg-gazdagítottatott*, hogy azt *mondotta* szolgálának: *El-vesztünk vala*, ha el nem vesztünk volna. (I, 121).

Látni való, hogy ezen két esetben régmúlt vagy végzett múlt helyett áll a folyamatos múlt.

D) A végzett múlt (mondtam vala).

Ezen igealak használata azonos a latin plusquamperfectuméval, a mennyiben nemcsak mellékmondatokban fordul elő, hanem elég gyakran főmondatokban is áll.

Szarvas Gábor »Magyar igeidők« című művében (299. l.) azt mondja ezen igeidőről, hogy mint viszonyos mellékidő, »csak mellékmondatokban állhat, nem pedig főmondatokban.« Alább ugyan megenged egy esetet, midőn a végzett múlt főmondatban is állhat, akkor t. i. »ha elbeszélésekben az egymásután rendjét megzavarjuk, s egy vagy több előbb létesült eseményt később sorolunk fel.« s erre épen Káldi fordításából hoz fel példát. Ámde ezen megszorítást nem találjuk igazolva, mert predikációiban Káldi elég gyakran alkalmazza a végzett múltat főmondatokban épen úgy, mint a latin nyelvben szokás azt használni, pl.:

A mérges Kígyó úgy *meg-marta* volt a mi első Szüléink sarkát, hogy a mérge minden maradékot el-fogta. (II, 561).

Az örök élet útját a bűn úgy *bé-gátolta* volt, hogy semmi emberi nyom azon nem láttatott. (II, 527). Minnyájan a próféták bizonyosságot *tettek volt* felőle, minck-előtte e világra jöne. (I, 705).

Pázmány is használja a végzett múltat főmondatokban. (V. ö. »Pázmány nyelve« az illető fejezet alatt).

VII. Az igemódok használata.

Az igemódokat Káldi is, mint kortársai, igen gyakran latinosan használja. Latinismusai e téren három pontba foglalhatók.

1. Jelentő mód helyett felszólító módot használ, mint: Gyakorta történik, hogy valaki egygy órában annyit *munkálkodgyék*, mint más egész nap (I, 290). Minck-előtte *el-végezze* (I, 22). Minck-előtte (az orvosok) *el-készítsék* az orvosságot, meg-tapogattyák embernek ereit (I, 428).

2. Jelentő mód helyett feltétes mód áll (conjunctiv. imperf. perfecti és plusquamperf.) főleg

a) időhatározó mellékmondatokban, mint: Minck-előtte Antiochus a Zidókban nyoleczvan ezeret *meg-ölte*. Minck-előtte a pogányok (Rómát) *el-pusztítának* (I, 31). Minnyájan a próféták bizonyosságot tettek volt felőle, minck-előtte e világra *jöne* (I, 705).

b) tárgyi mellékmondatokban, mint: Minden-felől meg-mutatod vala, hogy igazat *mondandl* (I, 554). Azt alította szent Péter, hogy látást *látna* (II, 470).

Állítványi mellékmondatokban is előfordul, mint: Ez a tudomáynak lelke, hogy mennyei *lött légyen*, abból ki-tetszik (I, 726). Hogy kettős hely *lött légyen*, a hová Urunkat temeték, nyilván mongyák (I, 547).

3. Felszólító mód helyett feltétes mód áll gyakran, pl.: Az igazaknak jó chelekedetek nem érdemlenék, hogy az Isten azokat *kedvelené* (= kedvelje, I, 42). Ezeket, hogy gyakorta eleikbe *adnának* a Szülék az ifiaknak (= adják, I, 126).

Végül megemlítem, hogy a mondatkötésben még sok idevágó példa található.

VIII. Az igenevek használata.

1. Az infinitivust nagyobbbrészt úgy használja, mint a mai irodalom. Mint különös, Pázmánynál és egyéb kortársainál is előforduló sajátság kiemelendő, hogy az infinitivus néha első személyi ragot vesz fel, mikor az őt vonzó ige is ezen személyranggal áll, pl.: Erről nem szükség többet szólnom, hogy ne *láttassam* magamat *ajánlanom* (I, 615).

2. A *-ván* végű igenév, mint ma is, idő- és okhatározó mellékmondatokat helyettesít. Erre nézve fölösleges példákat felhozunk.

Méltó azonban a megjegyzésre, hogy néhány esetben *-ván* áll *-va* helyett, pl.: Meg-jött Moyses, és a népet a Borjú-előtt *tánczolván* találta (II, 530). Midőn meg-ostorozták volna őket, *örülván* mentek el a Gyülekezet-elől (I, 725).

3. a *-va* végű igenév természeténél fogva igehatározó. Mint ilyen szerepel Káldinál is; példákat erre nézve felhozni nem szükséges.

4. az *-andó* végű igenév csak mint jelző fordul elő.

Manap gyakran mondatot is helyettesít ezen igenév, pl.: megjegyzendő, hogy . . . (= meg kell jegyezni = notandum). Eljött megtudandó, (= hogy megtudja = resciturus vagy visurus). Káldi, valamint Pázmány is, ily módon nem használják. Ebből azt lehet következtetnünk, hogy az *-andó* végű igenévek illetén használata újabb keletű latinismus, habár használata ellen nem lehet kifogást tennünk.

IX. A „kell” használata.

A »kell« használatára nézve megjegyzendő, hogy a vele viszonyban álló infinitívus mindenik számban és személyben felveszi a személyragokat, csak az egyes harmadik személy áll legtöbbször rag nélkül, mint:

A ki a Bölcheségnek akarja magát adni, sok dologban *kell* a számúrt *követni* (I, 516). A ki halálos bűnbe esett, ha örök veszedelemre nem akar menni, penitentiát *kell tartani* (I, 567). Bé-teljesedett, a minek meg *kell*tt lenni (I, 594). A lelki öröm azokkal nekedik, mellyekkel *fogni kell*ene (I, 631). A szénának és paréjnak ninc mély gyökere, sokáig nem maradhat, hanem el *kell száradni és hűlleni* (I, 631). Azért hitték el, hogy a testet (Kristus testét) el-vitték, mert nem tudták, hogy *fel kell támadni* (I, 659).

A ritka esetek közé tartozik, hogy az első személy ragja elmaradjon, mint ebben: Minket féltett attól (a dichóségtől), *kiknek* tudta, hogy *félni kell* (e helyett: *félnünk kell*, II, 371).

Az Erdélyben, de sok írónál is divatozó *kell hogy tudja*-féle francziás szerkezet (il faut que . . .) Káldinál nem fordul elő, valamint Pázmánynál sem.

X. A tagadás és tiltás.

A tagadás tárgyalása előtt meg kell említenünk az állításnak egy különös nemét, mely nem csak Káldinál és kortársainál található, hanem Erdélyben még manap is használatos. Ez a

Tagadva állítás.

Ezen sajátság abban áll, hogy tagadó természetű szókkal állít. Ez oly mellékmondatokban szokott történni, melyek tagadó fő mondatoktól függenek, mint:

Isten *nem* engedi, hogy *senki* ötet meggyőzze (= hogy *valaki* ötet meggyőzze. I, 283). Én bizony *nem* ítélem, hogy *senki* tudja az Újítók tanítását követhesse (= hogy *valaki* . . . I, 47). *Nem* ítélem ugyan, hogy *senki* maga-felől azt mondaná. I, 64. A ki attól (az Anyaszentegyházról) el-távozik, *nem* méltó, hogy *senki* kövesse. II, 587. A Magusoknak, *nem* olvasom, hogy *semmit* ígért volna Isten (= hogy *valamit* . . . II, 264).

Sajátságosak a következő esetek is, melyekben *se-se* áll, *akár-akár* helyett:

Nem engedi Isten, hogy *se* szüntelen háborúságok legyen (a híveknek), *se* örömök. I, 120. Isten *nem* engedte, hogy a hitetlen zsidók a szent Keresztet *se* vízbe vetnék, *se* tűzzel megégetnék, *se* egyéb-képpen el-rekcentenék. II, 513. Talám azért *nem* olvassuk, hogy *se* a Moyses sátorának, *se* a Salamon Templomának szent-helyén Székek löttek volna. II, 517.

A) A tagadás.

Tagadás dolgában Káldi nem oly következetes, mint Pázmány. Bár ezzel nagyobb részt megegyez, de a *sem-sem* és *se-se* között nem tesz oly szigorú különbséget, mint Pázmány, mint alább látni fogjuk.

A föltétlen tagadást illetőleg semmiben sem tér el a mai szokástól; a föltételes tagadásra nézve azonban következő sajátságait kell kiemelnünk:

1. a tagadás *nem*-mel.

Kérdő mondatokban mindig *nem* áll feltételes módú igével, mint: Kichoda *nem-chelekedné* ezt? I, 48. Ki volna azért, ki e drága személyben *nem gyönyörködnék*? II, 147. Ilyen jutalom lévén Meny-országban, ki *nem munkálkodnék* örömet, minden tehetségé szerént? I, 289. Ki *nem szolyálna* örömet a Királynak? II, 263.

Mai írónk eme Pázmány által is követett szabályt nem igen követik; többnyire *ne* tiltó szócskát használnak *nem* helyett. Pedig hogy a régiak eljárása jobb, kétséget nem szenvedhet.

2. a tagadás *míg*-gel kötött mondatokban.

Míg-gel (donec) kötött időhatározó mellékmondatokban

a *nem* tagadó szócska többnyire megvan, csak ritkán marad el, pl.:

Fejszéljét meg-élesíti, és úgy kezd vágni (a fát), *még nem* le-vágja. I, 382. Mindaddig mesterkedett, *még nem* meg-nyerte, a mit kívánt. I, 386. Azokba a lakó-helyekbe senki nem mehetett, *még nem* először bément Kristus. II, 486.

Hadd tréchélyünk, *még* az óra el-mullyék (donec hora transeat. II, 55). Lóra ült és úgy kergetett egy ifiát, *még* elérte. I, 489.

3. a tagadás *sem*-mel.

A *sem* tadvalegyőleg *is nem* elemekből áll. Ezt Káldi gyakran a mai szokás szerint használja; de sokszor felbontja, úgy hogy

is nem-et találunk a mai *sem* helyett, pl.:

De a hit-*is nem* lehet Isten ígéje nélkül. I, 294. Az Isten *sem* olyan, a minéműnek mondgyák a Pogányok. Sőt *nem* olyan-*is*, a minéműnek mondgyák a Calvinisták. II, 465. Még az isteni tiszteletnek színe-alatt-*is nem* kedves az Isten-előtt a Szülékhez-való gond-viseletlenség. II, 25. De még a Pogányok-*is nem* ítülték kedvesnek az istentelen ember könyör-gését. I, 393. Azt Keresztyén embernek meg-gondolni-*is nem* méltó. II, 193. Azt-*is nem* nehéz az Újító Atya-fiakban fel-találni. I, 614.

is áll *sem* helyett mindig, mikor ma két-szeres tagadással élünk, különös nyomatókkal akarván a mondat valamely részét tagadni, pl.:

Semmi okon nem egyezhet véle (a juh a farkassal), még hólta-után-*is* (= még hólta után *sem*. I, 604). Chak egy óráig *sem* kell késnünk, még atyánk el-temetéséért-*is* (= *sem*. II, 17). Senki ő-hozzája hasonló *nem* volt, még a Szüz Mária-*is* (= még a Szüz Mária *sem*. II, 98). Azokba a lakó-helyekbe senki *nem* mehetett, még az Igaz emberek-közzül-*is*, *még nem* először bé-ment Kristus. II, 486.

4. a tagadás *sem-sem*-mel.

Sem-sem-mel összevont mondatokban tagadunk. Ily esetekben a *sem* mint második tagadó fordul elő a *nem* mellett. A *nem* az ígét tagadja, a *sem-sem* pedig az összevont mondat külön álló részeiben valamely mondatot.

Megjegyzendő azonban, hogy e pontot illetőleg Káldi *nem* oly következetes, mint Pázmány. Ennél ugyanis összevont tagadó mondatokban mindig *sem-sem* viszonyúl a tagadó *nem*-hez; Káldinál azonban gyakran találunk *se-se* tiltót, vagy *sem-se* tagadót és tiltót együtt. Lássuk mind a három esetre a példákat:

Nem jö maga, *sem* kevés szegény tanítványokkal, *sem* hogy a zidók meg-ölni akarják: hanem sok ezer Szentekkel. I, 36. *Sem* Isten kedvéért, *sem* bűnök bochánattyáért semmi fáradságot fel *nem* vettek. I, 33. *Sem* meg *nem* tért, *sem* az Isten *nem* igyekezett meg-engesztelni. I, 43.

Ha arra *se* emberi, *se* anygali erő elégséges *nem* volna, mit vélénk felőle? I, 16. Úrunk azt mongya boldognak, a ki *se* ezekben, *se* amazokban meg *nem* botránkozik. I, 64. *Se* pápa, *se* kárdinál, *se* chiászár, *se* király, *se* herczeg, *se* fejedelem, *se* senki egyéb azt (az ítéletet) el *nem* kerülheti, *sem* ellene *nem* álhat. I, 37.

Szent János *se* hízelkedésőknek *nem* engedett, *sem* gyűlölségökkel *nem* gondolt. I, 73. *Se* a gonoszoknak . . . gyönyörűségeket *nem* kell irigylenünk, *sem* az Istentől reánk bochátott háborúságokat neheztelnünk. I, 632.

A mai *se nem* — *se nem* helyett többnyire *sem-sem*-et találunk; de előfordúl néha *sem nem* — *sem nem* és *se nem* — *se nem* is, mint a következő példákön látható.

A szüzesség az alázatosság-nélkül *sem* érdemes, *sem* hátorságos. I, 164. Nála-nélkül *sem* élhetünk, *sem* lehetünk. I, 284. A kik magok felől keveset tartanak, *sem* esztelenek, *sem* félénkek. I, 70. Az embernek *sem* árt, *sem* használ, a mit álmában szenved. I, 118.

Istensége-szerint Kristus *sem nem* szenvedhetett, *sem* meg *nem* hallhatott. I, 194. A vak *nem* látván az clötte-való veszedelmet *se nem* retteg, *se nem* óltalmazza magát.

B) A tiltás.

A tiltást illetőleg *nem* különbözik a mai szokástól. A *ne* tiltó szócska mindig felszólító móddal áll, többszörös tiltásnál pedig *se* és *se-se* viszonyúl hozzá.

Csak egy eset van, midőn *ne* (és *se*) feltétes vagy óhajtó móddal áll, mikor t. i. óhajtást fejezünk ki. Erre nézve azonban régi és mai íróink között nincs eltérés.

B) A mondatkötés.

A mondatkötésben is egy nyomon jár Káldi Pázmánnyal s egyéb kortársaival. A fő mondatok egymás mellé rendelésében ő sem különbözik a mai szokástól, de a mellék mondatokat igen gyakran latinosan köti. E téren tapasztalható eltéréseit a következő pontok alatt fogjuk látni.

I. A tárgyi mellékmondat, II. a jelző mondat, III. a határozó mondatok, IV. a feltétes mondat. Végül szólunk még V. a szórendről és VI. az idegenségekről.

I. A tárgyi mellékmondat.

A tárgyi mellékmondatban a kötőszó mindig *hogy* (*miszerint* és *miképp* ismeretlenek előtte), az igemód azonban legtöbbször latinosan a feltétes, pl.:

Fel-támadása-után meg-parancholá nékik, *hogy* meszsze ne *chatáznának*. I, 310. Mindenfelől meg-mutatod vala, *hogy* igazat *mondanál*. I, 554. Azt-is reájok bizta, *hogy* mindenek ügyét jól *meg-rostálnák*. I, 564. Tudta, *hogy* sokan a pokolbéli farkasnak torkába *esnének*. I, 595. Amasis, Egyiptziusok királya látván, *hogy* némelly régi Nemesek nem jó kedvel *úraltanák* . . . I, 133. Azt akarta azért Isten, *hogy* minden nap há-lát *adnának* a zsidók. I, 676.

Néha felszólító módot használ jelentő helyett pl.:

Nem tudta Nikodemus bizonynal, *hogy* Kristus Isten *légyen*. II, 496. Chak azt mutatom meg, minemű munkát *kivánnon* tőlünk az Isten az ő Ecclesiájában. I, 226. (Itt a *hogy* kötőszó ki van hagyva).

Néha magyarosan is köti a tárgyi mellékmondatokat, mint eme példákön látható:

A közönséges törvény azt mongya, *hogy* Vétek-nélkül . . . *nem kell* senkit *büntetni*. I, 157. Azt sem tudgyuk, (*hogy*) *melly* órában *el-jő* a halál. I, 420. Így, *hogy* látta az ördög, *hogy*

Judás fölöttébb *meg-bánta*, *hogy* *el-árulta* az igaz vért, kétségbe ejtette. I, 426.

Jegyzet: A ritkábban előforduló alanyi mellékmondatokat is néha latinosan köti, pl.: *Hogy* pedig a gyónás szükséges *légyen*, abból ki-tetszik, *hogy* . . . I, 564. Nem kételességből, sem történetből esett, *hogy* én vétkeimet néked *meg-jelenteám*. I, 581.

II. A jelző mondatok.

A jelző vagy melléknévi mondatok használatát illetőleg meg kell említenünk, hogy ezekkel a fő mondat gyakran összeolvad, oly formán, hogy a fő mondat azon része, melyre a jelző mondat vonatkozik, ennek vonzottjává lesz. Példák a dolgot világossá teszik:

A melly gonoszt senki nem lát, senki meg sem feddi. II, 109. (Ez a következő mondat helyett áll: *Azon* gonoszt, *mellyet* senki sem lát . . .) Mint *a kinek* sok madarai lévén szabadon hagyná őket röpösni, de . . . II, 162. (= Mint *az*, *a kinek* . . .)

III. A határozó mondatok.

A határozó mondatokról a következő pontok alatt szólnunk, *a)* az időhatározó, *b)* az okhatározó, *c)* a célhatározó és *d)* a hasonlító mondatokról.

A helyhatározó és következményes mondatok használatát illetőleg nem találunk feljegyzésre méltó eltérést.

a) Az időhatározó mondatok.

Az időviszonyt jelelő mondatokat Káldi, mint kortársai is, részint magyarosan köti, jelentő móddal, részint pedig latinosan, feltétes és felszólító móddal.

Magyarosan kötött mondatok:

Egyidejűséget jelentők: *Midőn* a Szent Lelket *várták*, minnyájan álhatatosok voltak az imádságban. I, 726. *Midőn* Empedoklestől *azt kérdezték*, miért élne? *azt felelte*. II, 528. *Hogy* *) *látta* az Ördög, *hogy* Judás fölöttébb *meg-bánta*, *hogy* *el-árulta* az igaz vért, kétségbe ejtette. I, 426. *Mihelyen született*, bizonyosságot töttek felőle az Angyalok. I, 705.

A *»hogy«* mint időkötő is használatos, és pedig nemesak Káldinál és kortársainál, hanem a népies nyelvben manap is.

Előidejűséget jelentők: *Minek-utánna* *eljött* a Szent Lélek, ez a jeles ajándék-is növekedett. I, 726. Az ördög-is *minek-utánna* az embert *meg-fosztotta* a lelki jótól, kedvetlenné teszi az imádságra. I, 425. *Minek-utánna belé-vitte* (az ördög az embert a bűnbe), nagynak téteti. I, 419.

Utóidejűséget jelentők: *Minek-előtte* valami véték-ellen hadat *kezdünk*, bátorítsuk magunkat. I, 431. *Minek-előtte* az ördögi kísértés reánk *érkezik*, felfegyverkezzünk. I, 432. *Minek-előtte* a Szűz Mária Fogantatásáról veledetés *volt* a Doctorok-között, sok szent Atyák nyilván vallották. II, 100. A Bűn-bochátásra-való hatalmat ő-maga adta, *minek-előtte* az Atyához *ment*. I, 564. *Minek-előtte fel-ment*, alá-szállott, meg-alázta magát. II, 528.

Latinosan kötött mondatok:

Egyidejűséget jelentők: *Midőn* egy chalóka rókát *meg-szorítottak volna*, és életéért farkát zálagban *hatta volna*, a többi rókákat-is el akarta hitetni, hogy . . . I, 157. Szintén így volt dolga az ifjú Tobiásnak: ki, *midőn* a lábait *akarná* megmosni a Tigris folyó-vizében: Imé, egy igen nagy hal jöve ki. I, 196. Kinek *midőn* Rumpf rend-szerént *meg-beszéltette volna* a lakodalomnak állapattját, és a Püspök dolgát-is *elő-hozta volna*: mosolyodván a Chászár azt mondá. I, 171 és 172.

Előidejűséget jelentő mondat: Eggy Predikátor, *minek-utánna* Tolosában a Szűz Máriának szeplőtelen fogantatása-ellen *predikállott volna*, Misét akart mondani. II, 102.

Utóidejűséget jelentők: Erről *minek-előtte* többet *szólyunk*, azt kell eszünkbe vennünk. I, 227. *Minek-előtte* az orvosok *el-készítsék* az orvosságot *meg-tapogatták* az embernek homlokát, mellét, ereit. I, 428. Minnyájan a Próféták bizony-ságot tettek *volt* felüle, *minek-előtte* e világra *jöne*. I, 705.

Méltónak tartom a megjegyzésre, hogy Káldinál a magyaros használat jóval gyakoribb a latinosnál.

b) Az okhatározó mondatok.

Okhatározó mondatokban ezen kötőszók fordulnak elő: *mert*, *mivel-hogy* (mindig így, soha *hogy* nélkül), néha *holott* és *hogy*; *de soha miután*, mint manap sok írónál.

Sajátságos a *holott* mint okkötő. Pázmánynál így nem

található, csak *pedig* értelemben fordul ennél elő. Lássuk Káldi példáit:

Az-okáért, *holott*, jó Atyám, e szerint nem chelekedtél, tartsd magadnak őrdozasodat. I, 588. Hihető, hogy az Isten azok (a farkasok) által-is akar valami következendő dolgokat jelenteni: fő-képpen *holott* némely állatoknak természet-szerint-való indulattok-is jövendőt jelentnek. I, 612. Mert, *holott* a Szűz Mária igen alázatos lévén semmi nagy dolgot maga-felől nem gondolt. II, 369.

A *hogy* is előfordul mint okkötő, pl.: A Keresztyén tudomány azért erős, *hogy* igaz. II, 12.

c) A czélhatározó mondatok.

Czélhatározó mondatoknál a kötőszó mindig *hogy*, (soha *miszerint* vagy *miképp*). Igeidő és igemód tekintetében részint magyarosan köt (felszólító móddal = jelen idővel kötő módban), részint latinosan (feltétes móddal = félmulttal kötő módban).

Magyaros használatú mondatok:

Kristus Úrunk a Szent Lelket azért küldötte, *hogy* örökké az Ecclesiával *maradjon*, *hogy* minden igazságra *meg-tanítsa*. I, 656. Azért küldetett (Moyses) az Istentől Egyiptusba, *hogy* az Izrael népét a rabságból *kihozza*, és az ígért földébe *vigye*. I, 595. Kristus jelt tött az én orcámra, *hogy* senki más szeretőm ő-kivüle ne legyen. II, 518. Így chelekeszik Isten, *meg-tartóztatván* embert a háborúság-által, *hogy* az örök veszedelemre ne *mennyen*. I, 697.

Latinosan kötött mondatok:

Azért hozta-elő Úrunk a Tamás mondását, *hogy* azzal *mutatná* meg Istenségét, I, 564. Azt-is reájok bizta, *hogy* min-dennek ügyét jól *meg-rostálnák*, *hogy* ilyen nagy dologban fogyatkozás ne *csuék*. I, 564. Úrunk *pedig* azért küldetett e világra, *hogy* az emberi nemzetet ki-szabadítván az Ördögnek fogságából, az örök boldogságba *vinné*. I, 595. E világra jött Kristus, *hogy* *megkeresné* és *üdvözíténé*, a mi el-veszett volt. I, 596. Meg-hajlott Eliseus, hogy a gyermeket *fel-támasztaná*: a Kristus meg-alázta magát, *hogy* a bűnben-heverő világot *feldálatná*. II, 501.

J e g y z e t: Oly célzatos mondatokban, melyekben félelem vagy valamitől tartás van kifejezve, s melyekben mai írónk *nehogy* kötőszót szoktak használni, Káldinál (mint Pázmánynál is) mindig *hogy* — *ne* áll (sola *nehogy*), pl.: Ne szőllyon nekünk az Úr, *hogy* talám meg *ne* hallgunk, I, 596. Ki ne szakadgyunk (az akolból), *hogy* a farkas torkába *ne* akadgyunk, I, 599. Fussunk el, hogy a fürödő-ház reánk *ne* omollyon, II, 111.

d) A hasonlító mondatok.

Hasonlító mondatok kérésében abban tér el a mai szokástól, hogy más kötő-szókat használ. A *mint* kötőszó ritkábban fordul elő, helyette többnyire *hogy-sem* áll pl.:

Sok fő embereknek oly szokások vagyon, hogy némelly haszontalan udvari-hazugnak s bolondnak több ajándékot vetnek nyakokba, *hogy-sem* a régi jámbor szolgálóknak, II, 5. Mikor a Sárkány kerék módgyára helyheztetí magát, középben temérdegh, *hogy-sem* a vége-felé, II, 94. Az Úr te-veled, inkább *hogy-sem* én-velem, II, 97. Az elsőhöz több munka kell, *hogy-sem* a másíkhöz, I, 558.

A *mentől* — *annál* szokásos kötőszók mellett sajátóságos a *hova* — *annál* kötőszó.

A mennyei dolgok elsőben kichinyeknek láttatnak: de *hova* k ö z e l e b b járúlsz hozzájok, *hova* t o v á b b elmékedel rólok: *annál* nagyobbaknak itéled, I, 85. A vak kitérvén az igaz útról, többé magától reá nem talál, hanem *hova* t o v á b b mégyen, *annál* meszszebb töle, I, 331.

Mentől jobb hírt hallunk, *annál* nehezben hiszszük, II, 106. *Mentől* többen léznek, *annál* több melegségek lehet, II, 109.

A *miképpen* kötőszó mellett kivétel nélkül mindig *hogy* áll, pl.:

Miképpen *hogy* a Salamon templomáéhoz a Líbanus hegyéről hordottak épületre-való eszközöket: *hasonló-képpen* a lelki templomnak épülete a Kristusból áll, II, 147. *Miképpen* *hogy* a tűz, ha szalmába akad, mindjárt fel-lobban: úgy a gonosz kívánságoknak tűze . . . leg-ottan meg-égeti a lelket, II, 195. *Miképpen* *hogy* az emberi testnek minden terhét a két szárjai hordozzák: *azon-képpen* két Jószágos chelekedet hordozza a lelki épületet, II, 147.

IV. A föltétes mondatok.

A föltétes mondatokat illetőleg a következőket kell megjegyeznünk.

1. A mai használattal egyezőleg az igemód jelentő, ha a feltevés bizonyos; ellenben föltétes, ha a feltevés bizonytalan vagy lehetetlen, pl.:

Ha az Ádám és Éva vétkeből az *követközik*, *hogy* az Ecclesia el-fogyhat, azont mondhattuk a Láthatatlanról is, I, 655. *Ha* szintén meg-engednők-is, *hogy* Israelben el-fogyott az Ecclesia, *követköznék*, *hogy* mindenestől el-fogyott; u. ott.

2. *Hanem-ha* (= nisi) áll mindig a mai *ha* csak — *nem* helyett, mint: Senki maga igassága-felől bizonyos nem lehet, *hanem-ha* az Isten jelenti meg neki, I, 75. Külömben meg nem gyógyúl, *hanem-ha* valamelly baráttya meg-hal érette, I, 154. A közönséges törvény azt mongya, *hogy* Véték-nélkül, *hanem-ha* oka vagyon (= nisi adsit causa, ha csak ok nincs rá), nem kell senkit büntetni, I, 157. Senki a más ember ügyét nem értheti, *hanem-ha* meg-vallya előtte bűneit, I, 564.

3. A latinos *ha* ki-féle mondatok előfordúlnak ugyan, de ritkán, mint: *Ha* *kinék* kevés okosságát láttyuk, azt szoktuk mondani. . . I, 403.

V. A szórend.

A szórendet illetőleg általában megegyez a mai szokással; de vannak sajátóságai is, melyek a következők:

1. Latinos szórendet használ gyakran oly módon, *hogy* az igét a mutató névmás és ennek vonzottja közé helyezi, pl.:

A Szent Atyák-is *azokat* *dichérik* a tanítókat (eos laudant magistros), kiknek predikállásokat a népek suhajtása követi, I, 71. *Azt* mongyák az *okát*, *hogy* . . . (eam dicunt causam, I, 546). Noha ő-is *abban* volt a vélekedésben (= eam habuit opinionem, II, 221). Tudom, *hogy* némellyek *abban* voltak a vélekedésben, II, 192. Szent Gergely *ezzel* él a hasonlatossággal (hac utitur similitudine), I, 257.

2. Hasonló latinos elhelyezésben találjuk a *pedig* (autem) kötőszót, és pedig kivétel nélkül:

Ez pedig az Ecclesiának *nevedése* rövid időben történt

(= *hacc autem Ecclesiae propagatio*). I, 261. *Eanok pedig a gyertyának* jeles példázattya-is vagyon. I, 537. *Ez pedig az élet* nem lehet a Papoktól, ha a bünöket nem tudják. I, 547. *Ez pedig a bíró* nem lehet ki-ki ö-magán. I, 667. *Azoknak pedig a Szenteknek* fel-támadását a végre rendelte Kristus. I, 531.

3. az *is* kötőszó elhelyezésében is eltér néha a mai szokástól. Ezen jelenség, mely Pázmánynál s egyéb akkori íróknál is tapasztalható, szorgosabb egybevetés után latinismusra redukálható, azaz nem egyéb, mint az *is* kötőszónak latinos elhelyezése. Mint a *pedig*, úgy az *is* kötőszó is a név és névmása közé helyezkedik, mint a következő példák mutatják:

Erről-is az ördögi álnokságról emlékezik szent Basilius. I, 429 (= *de hac etiam versutia mentionem facit* s. B. Noha *pedig ez-is a név* mindenkor illetett Kristushoz (= *quamvis autem hoc etiam nomen*). II, 388. Kiket *ö-maga-is* az Isten sok-képpen tisztel (*quos ipse etiam Deus honorat*). I, 422. És *ö-maga-is* a Szüz Mária meg-jövendőlte (*et ipsa etiam Virgo M. praenuntiavit*). I, 422. Minthogy *ö-maga-is* Kristus szüz volt (*Quum ipse etiam Christus virgo fuerit*). II, 201.

Sajátságos, hogy azon esetekben, midőn manap az *is-t* az úgy nevezett igekötő és igéje közé helyezzük, ő (Pázmánynál) az ige után helyezi azt, pl.:

Meg-érdemlette-*is* azt a méltóságot (ma így mondjuk: meg *is* érdemlette). I, 31. Úgy chelekedvén azért, és szokott gonosságából ki-térvén-*is* (= ki *is* térvén). I, 588. A poklos akár-mint *gyógyúlt-meg-is* (= gyógyúlt *is* meg). I, 195. Ha a sebek helyei-nélkül *akart volna* fel-támadni-*is* (= *akart volna is* feltámadni). II, 120. Oedipus a maga szemeit Nőszőknek nevezi . . . és meg-büntette-*is*, kivájján azokat (= meg *is* büntette). II, 193.

Sajátságos a következő kivételes eset: A Keresztet illik tisztelnünk, mivel-hogy *azt-is* ö-maga az Isten sok chodákkal feltisztelte (= mivel-hogy azt ö-maga az Isten-*is* fel-tisztelte). II, 519.

4. Az igekötőket-is néha a mai szokástól eltérőleg választja el vagy hagyja meg az igénél, pl.: Chak nem *vájják ki* egy-más szemét a versengők (= csak nem *kivájják* . . .). I, 334. Azt sem tudjuk, mely órában *el-jö* a halál. I, 420.

VI. Idegenségek.

Idegenségeken a latinismusokat és hebraismusokat értjük. Ezeket a tizenhetedik század íróinál egyáltalán feltaláljuk, s így Káldinál is.

a) A latinismusokat a mi illeti, ezek leggyakrabban és legszembeötlőbbek a mondatkötésben. Láttuk az igemódról, az idő- és célhatározó mondatokról szóló fejezetekben, hogy az igemód és igeidők alkalmazásában igen sokszor a latin nyelv szabályait követi. Még a szóvonzati latinismusokról kell megemlékeznünk, melyek azonban épen nem gyakoriak.

Aránylag gyakoribb eset, hogy a *mond* igét a latin *dicitur* módjára szenvedőleg alkalmazza, mint: Ezekből meg-értethetjük, miért *mondatik* a szem gondolkodni. II, 195. ugyan-azért *mondatik* a szem kívánni u. ott. Azt *mondatunk* kebelünkben hordozni, a mellyről gyakorta emlékezünk. I, 533. Az *mondatik* fel-támadni, a mi el-esett. I, 534. Senkiben egyébben nem *mondatunk* hinni, hanem chak az eggy igaz Istenben. II, 479.

Latinos módon fordul elő néha a *lenni* ige is, pl.: Tagadgya Clemens Alex. az Isten parancholatit *nehézeknek lenni*. I, 539. Celsus . . . a Kristust tagadta *Istennek lenni*. I, 712.

Ritkábbak a következő esetek: *Móddgyát* pedig (a körül-metélésnek) Isaias *meg-tanította* (= móddgyára meg-tanít: *modum docet*). II, 228. Nyilván meg-vallották, hogy azt (az újonan született királyt) jöttek imádni: és annak *jelét mondoták* a Nap-keletben láttatott *chillagot*. II, 252. A Kristusban öltözni annyit térszen, mint a *Kristust* mi-bennünk *fényleni* (*Christum in nobis lucere*). II, 60.

b) Hebraismusok nagyon ritkán fordulnak elő. Ilyenek: Az újság *keresésének nyughatatlansága* (= az újság nyughatatlan keresése). I, 432. Hogy az igasság lenne győzedelmes, és nem a *disputálásnak elégsége* (= a sok disputálás). II, 12.

HARMADIK RÉSZ.

A harmadik rész a szótári anyagot foglalja magában. Könnyebb áttekinthetés végett ezt három részre osztottam. Az első rész azon szavakat és szóalakokat foglalja magában, melyek manap vagy egészen ismeretlenek, vagy más jelentésben fordulnak elő, vagy alakilag különböznek a mai használattól. Az értelem megállapítására a ritkább szavakat összehasonlítottam Molnár Albert, egykorú író szótárával, s a hol nem egyeznek meg, vagy a mi Molnárnál nincs meg, azt nem mulasztottam el az illető szó után megjegyezni.

A második rész a szólásmódokat (frázisokat) foglalja magában. Ezek között kötség kívül sok a népies, melyek mind Pázmánynál, mind egyéb akkori írónál is előfordulnak; de vannak köztük olyanok is, melyek Káldinak saját nyelvtudatából fejlődtek s így az ő sajátjai.

Az harmadik részbe iktattam a közmondásokat és közmondásszerű szólásokat.

Ezek között vannak olyanok is, melyek manap is kelenedők; de van sok olyan is, melyek sem Pázmánynál, sem egyéb írónál, sem a példabeszédek gyűjteményeiben nem találhatók. Sajátságos, hogy gyakran maga is kijelenti, hogy e vagy ama mondás példabeszéd.

Végül megjegyzem még, hogy az idézeteknél a következő rövidítéseket használom:

I, 125 = I. kötet, 125. lap.

II, 114 = II. kötet, 114. lap.

Tp. = Tíz Parancholatról-való predikációk.

I.

Ritkább szavak és szóalakok.

melyek a mai használattól vagy alakilag vagy értelemre nézve eltérők.

Ádázott. Theophilactus Constanczinápolyi Patriárka . . . úgy néki *ádázott volt* a ló-tartásnak, hogy két-ezer lovat tartott. I, 449. (Ezen szó igei képzés. Molnár Albertnél csak: *ádáz*: rabidus).

ágyas-ház: hálószoza. Midőn a Meny-asszony a Vő-legént az *ágyas-házba* hitta. I, 116.

aitatatlan: ájtatosság nélkül való. I, 560.

aitatlanság. I, 172.

álggyá: ágyu. II, 13.

alít: vél, gondol, tart. II, 306.

állapik: állapodik. II, 215.

állat, égi állat: égi test, csillag. Az *égi állatok*-is megindulnak: a Nap meg-homályosodik. I, 38.

állat: állít. sok helyen.

álló-kép: szobor. Nabukodonosor egy arany *álló-képet* chináltatott. II, 139.

al-pörös: vádlott; ennek ellenese *fel-pörös* és *vádló*. I, 684 és II, 125.

által-út: egyenes út, directa via.

álltall: restell. I, 132 és 459.

állat: ámit. I, 60.

alutni, el-alutni: elaltatni. I, 304.

ámít, el-ámít: bámulatra ragad. A tudatlan halászok (az apostolok) a bölch filosofusokat *el-ámították*, az ékessen-szólló orátorokat megnémították. II, 14.

aranyas mise: adventi mise, Rorate-mise. II, 381.

arányoz: irányoz. I, 12.

áros ember: kereskedő. II, 118.

aszszú: száraz. Áron veszszeje, mely *aszszú* lévén, megvirágozott. II, 562.

avatni: az asszonyt szülés után a templomban megáldani. A Káplán keresztelhet, gyontathat, *avathat* és temethet. I, 461.

az-okéért: azért. (mindig így használja).

azontól: azonnal, rögtön. Ha (a Katholikusok) az övéket meg akarják óltalmazni: *azontól* azt költik reájok, hogy esz-vesztők. I, 614.

Bálványozik: bálványt imád. Tp. 49.

bátor: ámbár. *Bátor* úgy légyen. II, 67.

békéltet: békít. Hogy minket Kristus az ő attyával *meg-békéltetne*. II, 119.

bélleni: valószínűleg *bérleni*, rábirni vmire. *Rá-béllé* Káint az ördög, hogy meg-ölné az igaz Abelt. II, 212.

béles: valami töltött tészta-féle. Vitellius . . . barátinak két-ezer tál étket adott, és hat-száz Sestertius-érő *béleseket*. II, 301.

berbitél: mormog. A bü-bájosok ollyat *berbitélnek*, a mit magok sem értenek. II, 61. M. murmuro.

berke: barka. *Berkét* szentelünk (Virágvasárnapján). I, 491.

birállani, *meg-birállani*: bírónak választani. Jól chelednének (a hadakozó felek), ha más szomszéd Fejedelmet *meg-birállának* és alkoyásra mennének. I, 175.

birdogal: bír. Mind addig *birdogalta* Prágát. I, 610.

bizony: igaz. Az *bizony* dolog, hogy az ördög sokkal többet kíván a kárhozatért. I, 632.

bogách-kóró: *carduus* van így fordítva. I, 85.

bolyókás: bolondos. I, 39. M.-nál is.

bonchokos? A szépség jó erkölch-nélkül nem egyéb, hanem rút orcát mutató tükör . . . szép *bonchokos* ló, mellyen rossz vitéz ül. I, 153. M.-nál nincs.

bor-nemiszsza. A Clitorius vize *bor-nemiszszává* teszi az embert. I, 165.

büchü: főzelék. Dániel és társai kínálva sem akartak enni a király asztaláról-való gyenge étkekből, hanem csak

büchü eleséget kívántak. I, 24. és 353. M.-nál is *aestimatio*, item *legumen*, hülsenfrucht.

bötü: szöveg, textus. A zidó és görög *bötünek* tulajdonsága szerint. I, 77. Ha a *bötüt* hamissan magyarázod. I, 295. Elég nyilván vagyon a *bötüből*. Tp. 2. M.-nál csak *littera*; pedig Pázmánynál is sok helyen kétségtelenül *textust* jelent.

büchü: bucsú, indulgentiae. sok helyen.

büszött, *meg-büszött* Lázár II, 120. foetidus.

Cziczzer-borsó. II, 36.

czifra: pompa. A közönséges szokással mentik (az udvari legények) a *czifrát*. I, 582.

czinterim: temető. Azon gyermeket a *czinterimben* látta, hogy a temetés (sír) fölött imádkozott. I, 133.

czipellös: czipő. I, 55. (Sopron-megyében ma is *czipellis*).

czogatni el-czogatni az ebet: elhajtani. Ha az úr *el-czogattyá*-is előle (az ebet) vagy meg-rugja, nem gondol vele, hanem lábához fekszik. I, 385.

czühödik: czühülődik, készül. A míg *czühödött* és lajtorját keresett, a madár a fészekből *kiröpült*. II, 219. és I, 154.

Chalatkozhatandó: esalatkozható, fallibilis. I, 667.

chalatkozhatatlan. I, 195. (*csalhatatlant* nem használ).

chalatság: csalódás. Magassága (az Isten bölcheségének) abban áll, hogy sem *chalatság*, sem kételkedés nincsen benne. I, 29.

chalóka: csalfa. *chalóka* róka. I, 157.

chaponik: csappanik. I, 24.

chaté-paté: csetepaté. A világ hatalmasi nagy *chaté-paté* inditnak, mint ha a világot fel akarnák fordítani. I, 506.

chel-chapó: fecsegő. *chel-chapó* prókator. I, 101. M. scurra, garrulus, schwaetzer.

chergető: kerep, gyermeknek való játékszer. I, 445. (Sopron-megyében is így nevezik).

chikland: csiklandoz. A bújaság fulákja az embert büsittyá, *chiklandgya*. II, 203.

chintalan: dísztelen. Mint a gombolyag czéznát, ha mingyárt szép kerekdeden nem tekered, hová nagyobbbat nő, annál görbebb és *chintalamb* léssen. I, 126.

chikó: csikó. I, 144 és 492.

chöchömö: csecsemő. II, 71.

chömhögés: csemecseges. II, 37.

chömllet-köntös: kék köntös. M.-nál *chömllet*: cymatilis, himmelblau.

Dagály. I. büszkeség. A haragosok búsulásból, a kevélyek *dagályból*, a nyomorultak fájdalomból kiáltnak. I, 317. II. harag. A kik Junonak áldoztak, az áldozatra-való állatnak epéjét ki-vették, jelentvén, hogy a házasságtól minden *dagálynak* távul kell lenni. I, 154.) Pázmány is mind a két értelemben használja).

derék-képpen: főképen. Hlyenek voltak derék-képpen az Ó-Testamentom-béli Atyák. I, 283.

diadalom: diadal. II, 68.

dib-dób: haszontalan dolog. Bolondnak tartanók azt, a ki a Vásáron csak játékot nézne és aprólék *dib-dóbot* forgatna. II, 57.

dohos. Lázárt-is akkor támasztotta fel, midőn már *dohos* volt a teste. I, 6. M.-nál *doh*: putor, gestank.

dögletni, meg-dögletni. Meg-tapodta a Sárkánt, ki sokakat *meg-döglet*. II, 138. M.-nál, inficio, corrumpo.

döjt = dönt. I, 639.

dúdol. Táncz-nótát kezdett *dúdolni*. I, 304.

Ég: aer, levegő, lég. Azon *éggel* él a szolga, mint úra. I, 187. v. ö. *levegő ég*. I, 284.

egyébha: egyébkor. Melly jelenet nem csak ez-úttal történt, hanem *egyébha*-is. I, 117.

egyébhái: egyébféle. Ezt Urunk *egyébhái* példájával-is javallotta. I, 112.

eggyes: egyező, egyetértő. Nagyobb hasznát-is láthatnók hadakozásunknak, ha *eggyesek* vólnánk. I, 176. *Eggyesség*: egység. Az Anyaszentegyháznak tudománya tulajdon természetiből *eggyességet* nemz, az eretnekség pedig szakadást. I, 606.

eggyest: folyvást. A vak okosság el-hiteti vele, hogy ha *eggyest* nem ihatik, nem léssen böchülleti. I, 408.

eggyül-eggyig: egytőlegyig. I, 12.

eggyütt — *másutt*: egyik helyen — másik helyen. *Eggyütt* azt mondotta (szent Pál), *másutt* azt írja, II, 117.

éh: éhes. *éh farkas*. I, 601.

ekkidig: eddig. I, 614. és sok helyen.

el-böchül: elárverez. Ha minden marháját *el-böchüllik*-is adósságért. I, 317.

elëve: eleve, előre. I, 145.

elëve-érő gyümölch, *elöl-érő*, *utól-erő*, *utólra-érő* és *későn-érő*. I, 461.

ellent-tart: ellenkezik. I, 128.

erkölchösség: csökönösség. Az aszszony jó kedvel engedgyen férjének, ha szintén tudgya-is *erkölchösséget*. I, 154. M.-nál is: moralitas és morositas.

érlet: érint, ér. Vagy magunkat, vagy egyetlen gyermekünket *érleti* (az Isten büntetése). I, 378.

erő-szakatt. Nem volt fél-kedvű és *erő-szakatt*, hanem vig és jó-erejű. I, 14.

érték: tehetség. Nem kívánnya sz. Pál, hogy kiki maga erejéből próbálja azokat (az eretnek könyveket), mert arra nem mindennek vagyon *értéke*. I, 250.

érezkenség: érzék, sensus. Isten testünket serény *érezkenségekkel* fel-ékesíti. I, 234.

esküés: esküvés. I, 313.

esülék? moslék. A mit Kristusnak akarunk adni, jó és válogatott légyen, és nem valami szemétre-való *esülék*. I, 552. M.-nál nines.

eszterag: gólya. Az *eszterag* avagy gólya. I, 130.

esz-vesztő: lázító, zavart okozó. I, 614; II, 5. (v. ö. az *azontól* szóval).

ész: íz. Mindennek tudja szája *észit*. I, 429.

észlit: izelit, izlel. II, 184. v. ö. *izelit*.

ezerte: ezerszer. Vagyon a bünben valami gyönyörűség, de *ezerte* nagyobb a gyötrellem, I, 213.

Fái. A világ kezdetekor az emberek elesége fű és *fái* gyümölch volt. I, 436.

fanos: szörös. Gubás ebnek *fanos* eb társa, lator latornak baráttya. I, 101. M. A. *fan*: pubes, der erste bart.

feír: fehér, *feír cheléd*: fehérnép. I, 360.

fékemlő: zabola. A lova *fékembőjét* vagy zaboláját fogta. I, 609 és I, 577.

fekete sár: melancholia. A kiket pedig a melancholia a vagy *fekete sár* bánt. I, 117.

fél-felé tesz: félre tesz. Ha a Fejedelem nagy summa pénzt adna Sáfárának a szegények táplálására; a Sáfár pedig nagyobb részét *fél-felé* tenné. I, 447.

fel-fogad: megfogad. A harmad-napi hideglélés *fel-fogadtatta* véle, hogy szüzen marad. I, 699.

felleg: felleg, felhő. I, 471. M. *fällgeg*: nubes.

félszeg: esonka. Némelly kuldusok gyermekeiket meghonkittyák és *félszeggé* tészik. I, 334. M. mancus, mutilus, defectuosus.

fel-tisztel: megtisztel. I, 67.

fertesztel: fertőztet. I, 38; II, 80. *förtöztet*. II, 92 és II, 360.

fértet, be-fértet. A hová a kígyó fejét *befértetheti*. II, 37.

fetskendik: focsenik. Az ő vérök az én ruhámra *fetskendett*. II, 543.

fityeréz. A vizlák mindent *fel-fityeréznek*, kivakarnak, el-árúlnak. II, 183. M. *fityeszök*: sagio, scrutor.

fittyen, ki-fittyen. A szózat mingyárt el-mulik és könnyen *ki-fittyen* elménkből. I, 249. Vitéz Úram *ki-fittyen* a nyeregből. I, 577.

fogadó: termékeny, focunda. A Gelonium-nevű tó-mellett két nehéz-szagú kút vagyon: egyiktől a magtalan aszszony *fogadóvá* lesz. I, 166.

fogyat: fogyaszt. sok helyen.

folyamlani, 3. személy: *folyamik*: folyamodni. I, 286.

fül-ház: emelet. II, 204. M. palatium supernum.

fülöttébb-valóság: túlság, túlzás. Nekem a *fülöttébb-valóság* semmiben nem tetszik. I, 353.

friss: szép, gazdag. *friss* öltözet, *friss* lakás: gazdag lakmározás. *frissen* lakozó gazdag: az evangéliumi dús gazdag. I, 405. M. schön, herrlich.

fualkodás, fel-fualkodás. I, 74.

fualni, meg-fualni. Meg-fualván a trombitákat. I, 368.

fuás: fuvás. I, 125.

fulák: fulánk, aculeus. I, 10.

futamtat: futtat. I, 37 és II, 520.

Gától, által-gától. Isten meg-vetette őket szándékokat *által-gátolván*. I, 642.

gömbölyeg: gömbölyű. Az ő kezei *gömbölyegek*. II, 140.

guggól, meg-guggol: kicsúfol. I, 54. M. ludifico.

gutta: guta. Meg-ütötte a *gutta*. I, 117.

gyakdoz: szúr. Ártalmasbak minden *gyakdozó* tövisnél. I, 85.

gyakor: gyakori. *Gyakor* kimenés. I, 284. (mindig *i* nélkül használja).

gyakorol vmit: látogat, frequentat. Az orvosok-is a betegek házáat *gyakorlyák*. II, 402. (latinismus).

gyölvész. Az ő gyülekezetök, vagy-is inkább *gyübevszök* felől méltán mondhatni. I, 206.

gyűrő: gyűrű. II, 52 és 127.

Habarnicza: tengeri hal. I, 152. M. A. polypus, ein meerfisch.

habahurján és oktalanúl ne vágj a dologba. Tp, 55.

háborúság: háborúság. Tp, 39.

hagyás: parancsolat. Isten *hagyása*. II, 203.

hagyít: hajít, dob. I, 46.

hajtogal: hajtogat. *Hajtogallya* és igazgattya a Pásztor a juhokat. II, 402.

háló-ház: hálószoba. Minthogy a szálláson csak egy *háló-ház* volt. I, 181.

hálól: háló. II, 112.

hamarságos. II, 77.

haraghatik: haragudhatik. II, 96.

hatalmazik: hatalmasodik. I, 307.

házártos: hazardjátékos. A *házártosok*... szánt-szándékkal elsőben valamit vesznek, hogy a tudatlan játékos nagyobb summa pénzt tegyen fel. I, 370.

heazni, fenn-heazni. Hogy tanulnának a Szűzek *fenn* né *heazni*. I, 428.

hernyü: hernyó. I, 617.

hevenyen: hevenyében. I, 569.

hintó-szekér. Azt akarná, hogy *hintó-szekéren* vinnék meny-országba. I, 213.

hítel: hívés. Az Isten nyitá meg szívét a *hítelre*. Tp, 56.

hítető: esaló. Ha Kristus fel nem támadott, nem *hítetőnek* találhatik-e és az Apostolok hamis tanúknak? I, 519.

hítlén és hítlenség. hítlén Tamás. II, 105 és 106.

hívánkhozik: elsatnyúl. I, 328.

hívatal: hívás. Siket fülre nem vötte az Isten *hívatallyát*. I, 388. (Jelent nála officiumot is).

hívesítés: hüvösítés. I, 81.

hóldól: hódol. I, 275; *hóldol*. I, 573.

hólnapoz: halogat. A leg-szükségesebb dologban *hólnapozott*. II, 43.

hon-való. A vitézek, ha valóban harczolni akarnak, sok *hon-valóval* nem terhelik magokat. II, 13.

hová . . . *annál*: mentül . . . annál. A mennyei dolgok elsőben kichinyeknek láttatnak; de *hová* közelebb járúlsz hozzájok, *hová* tovább elmélkedel rólok: *annál* nagyobbaknak ítélled. I, 85.

hárogat, meg-hárogat: kigúnyol. I, 157. M. ludifico, verspote.

háros madár: t u r d u s van így fordítva. I, 98.

huszogattya az ebet. I, 457.

hült ok. Gyakorta *meg-hült* és haszontalan *okokat* fogunk mentségül. II, 8. (Alább *izetlen* és *éretlen* mentséget említ).

hütös és hütös feleség: hitves társ. II, 222.

Ifjít: ifjúvá tesz. A Keresztségnak szentsége az embert *meg-ifjáltya* és ifjú erőbe juttattya. II, 562.

ifjudik: megifjúl. A kit a Pallas veszszeje illetett. *meg-ifjudott*. II, 562.

iggyenes: egyenes. II, 309. *iggyeneltenség*. II, 5.

ihlés: inspiratio. Az isten ihléséből adatott minden Írás hasznos a tanításra. Omnis scriptura divinitus *inspirata* utilis est ad docendum. Tp. 23.

iktatni: vinni, vezetni. A kinek Indiába kellene menni, nem jó néven venné-e, ha valaki hamar oda-*iktatná*? II, 207.

illení innepet. II, 100; de *ülvi* is előfordúl. II, 165.

imette: ébren létében. A miről *imette* gondolkodik, gyakorta álmában is eleibe tűnik. I, 118.

imez: emez Tp. 5.

immal-ámmal: kelletlenül. I, 139.

ihol: ihol, ecce. I, 32.

ingyen sem: nem is, sehogyan sem. A fáradságot *ingyen sem* érzik. I, 11. és sok helyen.

inde . . . *unde*. Ezeknek meg kell lenni, vagy *inde* vagy *unde* = minden áron. I, 475. (Győr-megyében ma is mondják: akár *inde*, akár *unde*).

ír: kenőcs. *íres* ruha: flastromos ruha. I, 489.

ismég: ismét. I, 32.

ivolya: ibolya. II, 390.

izelit: izlel. I, 128 v. ö. *ézelit*. II, 184.

jargal: nyargal. I, 306. M. curso, equito.

jáztottat: kápráztat, esal.

javallani: jóvá hagyni. Nem *javallom* azoknak vélekedéseket. I, 95.

jóság és *jóságos*: jóság, jóságos. (Sajátságos, hogy e két szót mindig így (sz-vel) írja).

Kábálkodik: kábáságot fiz. I, 12.

kalapos-süveg: II, 576.

kaliba: gunyhó, tugurium. I, 13.

kamoka-köntös. I, 58. M. *Kamoka* = pannus Damascenus.

karvoly: karvaly. I, 310 és 697.

kászolódik. I. g á z o l, g á z l ó d i k. A ki parton áll, látván valakinek veszedelmét, nyújthat valami fát neki; de nem kell úgy *bé-kászolódní*, hogy mindkettlen veszedelemben legyenek. II, 110. II. k é s e d e l m e s k e d i k. Addig kászolódnak, hogy a gyéként el-rántyák alólok. I, 554. A sz. Lélek malasztya nem tud késedelmes *kászolódást*: nescit tarda *molimina* virtus Spiritus. s. II, 149. M-nál nincs meg.

kechege: hál. M. sturio, stür. I, 356.

kendőzés: arczdestés. A *kendőzések* . . . a léleknek betegségeit jelentik. I, 54.

kény: maga *kényén*: önként. I, 333.

képtelen: méltánytalan. Ha valaki jobbágyira *képtelen* adókat vetne. I, 53. M. *képes* = aequum, condignum.

kérdőzkedik: kérdezősködik. I, 77 és 432.

kéremés: kérés. I, 154.

kérkedékény: kérkedő. I, 76.

keserő: keserű. I, 352.

keteputácska: gunya, holmi. II, 32. M. instrumenta, utensilia.

kéz-kenő: keszkenő, kendő. II, 52.

kietlen: pusztaság. A juh a *kietlenben* nem örömet marad. I, 604.

ki-ki-mind: mindenki. Az Isten igéje igen jó esső, az okáért *ki-ki-mind* lássa, hová szívárkóztattya. I, 302.

kilis: daganat, kelés. I, 711.

kím: kém, explorator. I, 79.

kímlelni: kémlelni, *Meg-kímlik*, melly-felől erőtlemb a fala a várnak. I, 372.

kintornálni: énekelni (és pedig hangszer nélkül). Szarkasztikus kifejezése az éneklésnek; ma úgy mondanók: kórnnyikálni. Némelly Újító Atyafiuk az éneklést és Musikaszerszámokkal való zengést kárhoztatták. Chodáлом, hogy ebben akadoznak, holott ők Baalíták módgyára *kintornálnak* mind a templomokban, mind az utzákon, midön halottat kísérnek: a Lutheristák pedig sok helyeken Músika-szerszámokkal is élnek. I, 693.

kín-vallás: kinszenvedés. Jób az ő szenvedésében és *kín-vallásában* a szenvedő Kristust példázta. I, 531.

ki-váltzik: kiváltja magát. Nagy örömmel fel-venné a pénzt a rab, hogy *ki-váltznék* rajta. I, 632.

kőborlás: rablás. I, 399.

kőchagosodik: megrészegeedik. A ki szánt-szándékkal korchomára mégyen, nem mondhattya igazán, hogy történetből *kőchagosodott* meg. I, 582.

kompolárhodik: kereskedik. I, 525.

konfrajt: kalács. A gyermekeknek *konfrajtot* vagy kaláchtot ad kezébe. I, 45.

kornyadozó: gornyadozó. A kedve-töltt gazdagok *kornyadozó*k és betegesek. II, 68.

koronka: fejdísz. Mellyet ha meg-gondolnának a leányok és menyetskék . . . inkább adnák pénzeket az Isten tisztességére, hogy-sem a tornyos *koronkákrá*, a pók-hálós gallérokra, a gyöngyös *fül-függőkre*, a *tűzött és rakott czipellősre*. II, 127. M-nál nincs meg.

koszoró: koszorú. II, 241.

kő-esső: jögeső. A konkoly a gabona-alatt lappang és nem érzi a *kő-essőt* és záport. I, 231.

könyves-ház: bibliotheka. II, 165.

köppöly. Hasoulók lévén a pióczákhoz és a *köppöly* üvegekhez. II, 184.

kötés: szövetség. A Magyarok a Keresztyén fejedelmekkel *kötést* töttek a Törökök-ellen. II, 221.

kötélék: kötelék. II, 61.

kuasz: kúvasz. I, 123.

kár: fördő, gyógyító víz. Ha sokan egy *Kárva* mennének, minnyáján azon vizből innának ugyan, de nem minnyáján egy-aránt. II, 475.

kutarecz: kudarcz. *Kutareczot* vagy szégyent vallanak. I, 52.

Lajda: Leiden város. I, 397.

lakás: étkezés. Köz táplálása légyen és fris *lakásra* ne üzzön. I, 516.

láthatandó: látható, visibilis. A mint az Apostolok *láthatandók* völtak, olyannak kellett lenni az Anyaszentegyháznak-is. I, 198.

latrémós? vásott, lator. A *latrémós* gyermekek a tövissel is meg-hágyják. I, 313.

lelkes test: corpus animale; *lelki test*: corpus spirituale. *Lelkes test* vettetik-el, és *lelki test* támad fel = Seminatur corpus animale, resurgēt spirituale. I, 527.

lengeteg: lengedező, ingadozó. *Lengeteg* gondolat. I, 307. Ezeket az igazságokat az Újítók meg-vetik, mint némelly *lengeteg* hívek-is. I, 200.

leppentyű: lepke. A gyermekek *leppentyű* vagy fényes bogár-után izzadásig futosnak. I, 285.

leselkedik: leselkedik. II, 254. *leselkedő*. I, 401.

letenni: abrogare. Szükséges meg-vallanunk, hogy még a Tíz-Parancholat-is *le vagyon töve* = Decalogum esse abrogatum = el vagyon törülve, megszünt kötelező lenni. Tp. 3.

lév: lé, *konyha-lév*: moslék. I, 123.

levegő ég: lég, air. I, 284.

lével: van (a lenni igének frequentativumá). A minémű fogatkozások egyéb Birákban *lévelnek* (= saepe occurunt),

azok a Kristusban nem lehetnek. I, 28. A tündér chodák kevéssé és tudatlan emberek-előtt *lévének*. I, 61.

levelezik, meglevelezik: kilevelesül. I, 325.

lochódik az ifjú a testi gyönyörúségeken. I, 131.

lustosság: piszkosság. II, 37. *M. lustos*: sordidus.

Magyarón: majoránna. A máknak és *magyaránnak* kisebb a magva (mint a mustáré). I, 254.

maláta: moslák. A tékozló fiú csak a disznók *malátájával* sem tölthette gyomrát. I, 373.

majör: béres, colonus, földmives. *Majöröl*, ha nem szánt, nem bünteted-e meg? II, 61.

marczona, marczonaság: csekély, csekélység. A bűnös Istennek annyi jó téteményi-után akármí *marczona* dologért meg-bántya úrát. I, 233. Gyakorta merő *marczonasággért* sok vér ontatik. I, 401.

marczongni: marczangolni. I, 201.

marha: birtok, vagyon, res, sache. I, 337.

másád: máshová. I, 452.

meg: ismét, újra. A Görögök négyszer vagy ötször a Római vallásra tértek; de álhatatlanok lévén *meg* el-hajlottak. I, 724.

meg-enged: elenged. Minden büntetése *meg-engedettet*. I, 565.

meg-hamisít: megezáfol. De mit patyarkodunk e nyomorúlt emberekkel, a kiket száma-nelkül *meg-hamisított* a Római egyház. Tp. 68.

meg-nevet: kinevet. *Meg-nevetvén* ötet (Noöt) Káin, meg-átkozottatott. I, 407.

meg-rögzött fa: A régi *meg-rögzött* fákat tövéből kiforgattya a szélvész. I, 48.

meg-tartozás: megtartózkodás, megtartóztatás. Zabolája vagyon a gonosztól-való *meg-tartozásra*. I, 41.

meg-virágzik: kivirágzik. Harmad-nap újonnan *meg-virágzott*. I, 116.

mély-föld: mérföld vagy mértföld. A Dromedariusok egy nap negyven *mélyföldet* elmehetnek. II, 251. (így ritkán).

mért-föld: mérföld. I, 628. (Többnyire így. Pázmány is mind a két alakot használja).

menten: azonnal. *menten* meg-halna. I, 89.

meredékes part: meredek. I, 13.

mértékleni: mérsekelni. I, 397.

miá: miatt. A bűnnek sebeibe ember *miá* estünk. II, 500. (igen ritkán).

míg: meddig. Midőn azt kérdezte volna Dárius, *míg* akarnának futni? felelék. I, 130.

míglén: míg. I, 143.

míhelyen: mihelyt. I, 9.

míngyárást: mindjárt. I, 29.

mív: mesterség. Sem *mívet* nem tanultál, sem kereskedést nem üztél. I, 553.

mív-szer: mászer. I, 317.

mívetlen arany. Az okos ember beszéde hasonló légyen az aranyhoz, de nem a bányákból vött *mívetlenhez*, hanem a tiszta *fel-mívelt* aranyhoz. II, 372.

munkáloszik: munkálkodik. II, 50.

muska: gabonaféreg. A gazdagok inkább engedik, hogy búzajokat a *muska* és egér emésztsze. I, 447. *M. culex vinarius*.

műv-hely: műhely. II, 127.

Nád-méz: cukor. II, 7.

nagyra-vágás: nagyravágás. I, 20. *nagyra-vágó*: nagyravágó. I, 79. Az emberi nemzet veszedelmének eredeti tellyes-séggel csak a világi és testi dolgokból származott, úgy-mint *nagyra-vágásból*, midőn Ádam elhítte az Ördög mondását. I, 20. A vakok vezetőt (keresnek; mi pedig vezér-nélkül tévelygünk, és azt mongyuk: Nem vagyok én *nagyra-vágó*. I, 79.

nézél: nézeget. I, 88, II, 135.

nőszik: nősul. I, 148.

nyíri-bor. A ki nem Malozától vagy Tokai bortól, hanem az ezezes *nyíri* bortól részegszik meg. I, 470. (Valószínűleg nyírfa levéből készített bort ért. Ismeretes dolog, hogy a nyírfa tavasszal megfúrva igen sok nedvet ád, melyet a szegény emberek italul használnak).

nyugtat: nyugtat. Hogy *meg-nyugassa* őket. II, 5.

nyugottat: nyugtat. Isten az ő híveit *meg-nyugottattya*. I, 704.

Óldalasbig: oldalt. A fának chomója az, a melyből a chemeték nevelkednek *óldalasbig*. II, 77.

olgyatén; olyan. I, 24.

olgykor: olyankor. *Olgykor* ragad meg a halál, mikor inyen sem vólnéd. I, 307.

ont, le-ont. A sebes szél *le-ontya* a házat. I, 367.

orozkodik: szökik. Szent Guido szüleitől *el-orozkodott* bizonyos órákban, hogy imádkoznék. I, 127.

ország-háza: főváros. Nabukodonosor nagynak mondotta Babilont, melyet ő épített *ország-házának*. I, 70.

orv: lopó. Az *orv* ellophatya a gazdagságot. I, 639.

üdül: üdül, *fel-üdülvén* (a betegségből) azt kiáltotta. II, 276.

örv. A Török magának szokott halászni és a segítség *örvével* országokat foglal és rabbá téssen. I, 219.

öszököl: ösztönöz. Vétkekre *öszökli*. I, 149.

Pajtárs. II, 9. és 245.

palló: palló, bürrü. Ha valami keskeny *pallón* kell menniek, nem látván hová lépnek, meg-esnek és nyakok szakad. I, 81.

palló: fúvó, fujtató. A mint a szénről a hamvat el-viszi a *palló*, vagy fúvó, vagy a szél. I, 241. M. A. *palló* = quatiens, agitans, ventilans; *pallom*: rostállom = evallo, vanno. *palló* = ponticulus, brücklein. (Ez is azon ige participiuma, minthogy egy száll *lpalló* bürrűnek vagy hidnak téve, rázza, hintálja az embert).

pántolódás: perpatvar, vizsgálkodás. I, 150.

panaszol: panaszkodik. Inkább *panaszol* másra. I, 583.

paranchol: szerez. Imé, a te gond-viselésed házastársat és nagy gazdagságot *parancholt* néked. I, 460.

paraszt barát: laicus frater. Vólt egy laicus Barát (*paraszt Barátnak* nevezik némellyek). I, 101.

pechenyész szem. Nemely részegeknek véres és *pechenyész* szemük vagyon a bortól. I, 343.

pép: kása. Mikor születünk, kevés eledellel, téjjel vagy *péppel* meg-elégedünk. I, 83.

pepechelés? Az Atya (a gyermekének mutatott almát) nem mingyárt ereszti ki kezéből, gyönyörködve a gyermek esedezésén és rajta-való *pepechelésén*. I, 676.

peszér: alsóbb rendű szolgál. Ha Király leányát valami lovasz vagy *peszér* unszollaná. I, 359.

pih: pehely. *pihhez* hasonlítottatik reménsége. I, 192.

piutes-doktor, kik minden baj-ellen fürdőt rendelnek. I, 399.

pipeskedik: kevélykedik. Nem *pipeskedett*, sem pompára nem vágott. I, 18. v. ö. *püpsködik*.

pörlödni. A prokátorok egy-más-ellen *pörlődnek*. I, 201.

príbékség: hűtlenség. I, 117. M. *príbék* = transfuga, abtráimiger.

publikán: rigó. Ha a *Publikán*- vagy rigó-madárnak tákröt tesznek eleibe. II, 137. és I, 574. M. A. *publikán* = pelicanus.

purdi pénz: rossz, hamis pénz. A vásott gyermekek a *purdi pénzt* addig hordozzák, míg nem valami *vaklyás* kufarra kötik. I, 574.

püpsködik: kevélykedik. El-felejtik (pokolban a kárhóztak) gazdagságokat, melyeket bírtak, méltóságokat, melyekben *püpsködtek*. I, 401. v. ö. *pipeskedik*. M-nál *pipereskedik* = superbít. Pázmánynál *pupeskedik* a dicsőségben.

Reked, ki-reked. *Ki-rekednek* Isten országából, kik .. I, 457.

rekcenteni: megsemmisíteni. A gonosz-tévők (a gyalázatmiatt) kegyelemnek tartják, ha titkon *rekcentik-el* őket. I, 23 M. *supprimere, delere*.

rendelés: papszentelés, ordinatio. I, 665.

rend-ház: emelet. Eutichus a harmadik *rendházból* alá-esvén meghal. I, 242.

renget: ringat. Táplálni, pólálni, *rengetni* kell a gyermeket. I, 163.

reves töke: redves. II, 421.

robo. Nem terheli őket adóval és *robotával*. I, 442.

rohad: rothad. I, 303. M. *tabesco, putresco*.

róza-koszorú: olvasó, rózsafüzér. II, 381.

röppös: röpdöz. I, 139 és sok helyen.

rusnya: ronda. Büdös és *rusnya* a számár. I, 154. A gyermekek a paraszt *rusnya* dajkához inkább sietnek. I, 45-*Safarina*; concubina. II, 63.

sántái: sántikálni. I, 382.

sápolódik: rimánkodik. Nem olvassuk, hogy József nyughatatlankodott volna *sápolódván*, mint s meddig leszen a dolog. I, 114 és 636. M. *conquaeror*, *hacsito*.

sárga sár: cholera. A kiket a cholera a vagy *sárga sár* hánt. I, 117. v. ö. *fekete sár*.

satz: sarez, ár. Hogy Istennek szabadulásunk *sattzát* vagy arrát megmutatná. I, 416.

Sina-ország. China I, 101.

sipolni, fel-sipolni: eltékozolni. Egy tékozló fiú *fel-sipolván* mindenét az-után torzán rágódott. I, 448.

skák-játék: sakkjáték. I, 38.

sólya: solea, sandalium, pantoffel. M. I, 54.

sórálás? járáskeelés, ácsorgás. A kichiny alkalmatosságoztól kell őrizkednünk; úgy-mint az Aszszony-állatokkal való tréheléstől és heában-való fel- s alá-sórálástól. II, 37.

sömörgőzés: ráncz. M. *ruga*, *corrugatio*. I, 237.

suhajt: sóhajt. I, 10 és 614.

sújtol: sujtogat. Egyszer-kétszer *meg-sújtolván* a lovakat. I, 382.

suporlát: függöny. I, 216.

sül-dísnő: tuskés borz. II, 123.

süt a ragya, meg-süti a plántát. I, 88.

Szabados: szabad, liber (mindig így).

számvető pénz. A vak koldus a *számvető pénzt* jó garasnak véli. I, 329.

szár: láb. Midőn egy ember azt álmodta volna, hogy egyik *szára* kővé lőtt, leg-ottan arra a részre meg-ütötte a gutta. I, 117.

száraszt: szárít. I, 341.

száraz betegség: sorvadás, *phthisis* van így fordítva. I, *szarvas kígyó*: coluber. I, 372.

szederjes: kék. Együtt látod a Szüzeknek szép feir liliomit, másutt a Mártiroknak piros rózsáit, másutt a Confessoroknak *szederjes* ivolyáit. II, 390.

szégyenség: szégyen. Már annyiba jutott a dolog, hogy egy a szegénység s a *szégyenség*. I, 334.

szem, háló-szem. A kichiny halak künyyven által-bújuak a *háló szemcín*. II, 19.

szentül, megszentül: szentté lesz. A kik sokat szarándokoskodnak, ritkán *szentülnek meg*. I, 426.

szerechéltetni: kockáztatni. A meg-maradással *szerechéltetni* és veszedelemre vetné magát. I, 113.

szerszám. jó-illatú *szerszámot* égettek az oltáron. I, 351.

szerte-szerát: szertoszt. I, 99.

szérü: szűrű, cséplőhely, area. I, 214.

szertett törvény: lex positiva van így fordítva. Tp. 12.

színelni, ki-színelni. Erdélyből és Magyarországból a Jesuitákat vagy ki-kergették, vagy *ki-színellették*, jöllehet némelyeket közülök meg is tömlőczöztek. I, 614.

szintén: egészen. Nem *szintén* hitték az Apostolok az Aszszony állatok szavát. I, 545. M. *penitus*, etiam. (Ma már az előbbi értelemben nem használatos).

Szíták: Scyták, Szittyák. I, 163.

szolozma: zsolozsma. II, 338.

szós. hosszú és *szós* beszédemet. Előszó. II.

szür-chuha. A szép bársony a *szür-chuhából* esett tóldaleket nem szenved. Tp. 96.

Tachkó: ebfaj. Semmi kopó vagy *tachkó* úgy fel nem-találja a nyulat. I, 429.

tafota: selyem szövet. II, 420.

tahát: tehát. I, 74. (ritkábban).

táméntalen: töméntelen. II, 204.

tanú-bizony: tanú. Nem kell ötet (az ördögöt) hallgatni; mert az igazságot-is illendő *tanú-bizonytól* kell érteni. I, 374.

taraszka. Az álgyúval vagy *taraszka*. I, 730.

tareha? Kedvesb a testnek a kechke a kechogénél (hal), a *tareha* a harekánál, a süldő a süllőnél, a tik a chiknál. I, 356. M-nál nincs meg.

taszigállódik: taszigálódik. II, 206.

tat: a hajó vége, puppis. A közönséges hajónak orra és *tattya* keskenyebb a derekánál. I, 119. M-nál nincs meg.

tekenő: teknő. II, 371.

tekintél: megtekint. A ki marhát vészen, nem imígy-amígy *tekinteli meg*, hanem valóban meg-nézi. I, 414.

tekintet: tekintély. Magdolmának, ugy-mint nemes személynek, nagy *tekintete* volt. I, 543.

tenget: táplál. A zsidó papok magokat inkább *tengetvén*, hogy-sem a juhokat, a Pásztornak nem tisztit, hanem csak nevét viselték. I, 607.

tenyészés: foecunditas. Inkább azt kell feleségül választani, a ki anyái *tenyészéssel* ékes, hogy-sem kurvái szépséggel. I, 152.

térenyel: idestova térni. A gyermekek futosnak a lepentyük-után, s mint-hogy ezek ide s tova *térenyelnek*. II, 213.

Terpentina-fa: terebínthus. II, 501.

totém: csont. Salamonnak királyi szöke Elefánt-*totémből* volt. II, 77, és I, 146.

tettetes: tetszetős. A mint a feir a fekete-mellett *tettetesb.* I, 241.

tolú: toll. Nem *tolúból*-való pennával, hanem vas-pennával. I, 532.

tő: tű. Ha egy hajó-kötelet a *tő*-fokán által-vonszasz. I, 429.

többit: sokasít. I, 460.

többül: többé lesz. I, 703.

töltözik: tölti magát. II, 216.

törvény-fa: akasztófa. II, 257.

tör: fekély. A kin valami *tör* vagy fekély vagon. I, 162.

türos: fekélyes. *Türos*-lábú kuldus. I, 315. (Ma csak már az ismert közmondáshoz használatos: Közös lónak *türos* a háta).

tündérség: kuruzslás. A bűbájósok minden *tündérséget* különböző okból chelekesznek. I, 61.

Udvaratlanság: udvariatlanság. I, 51.

ugordik: ugrik. I, 176.

újontában: új korában. A mellyek *újontában* kedvesek voltak, azok időnek közbe-vetésével el-kopnak. I, 6.

újság: új hold. *Újságtól*-fogva Hóld-től-ig. I, 636.

úszdogál: úszkál. II, 34 és I, 612.

üllő-füllő? Dávid úgy meg-verte az Amalecziták seregét, hogy csak *üllő-füllő* szaladott el benne. I, 186.

üszög. Tüzes *üszöggel* el-üzte. I, 128. M. gliender brand és kalter brand.

Vaklyás: vaksi. *Vaklyás* kufárra kötik a purdi pénzt. I, 574.

valamidőn: valahányszor. I, 666.

válló: vállú. Mint a disznó a *vállóban*-levő moslékot. II, 28.

váltani, fel-váltani: megváltani. A frissen-lakozó Gazdag . . . a bűneit *fel-váltani* nem akarta. I, 458.

varsa: halászszerszám, sarena. I, 424.

vásodkodik a gyermek. I, 130.

venyike: venyige. II, 448.

verekedik: vergődik. A setétségből *ki-verekedvén*. I, 49 és 598.

verő. kalapács. Mint a kovách a *verővel*. I, 42.

veternye: papi zsolozma, matutinum. A nagy Hét-beli három utolsó napi *veternyekor* I, 658. *veternyei*. A három-napi *veternyei* zsolozma-után a dörömbözés jelenti a kiáltást, mellyel a zsidók Urunkra rohantak. I, 511.

vigaszik, megvigaszik: meggyógyul. A betegekre kezöket tészik és *meg-vigasziknak*. II, 543. Super egros manus imponent et bene habebunt.

villámás: villámlás. I, 38.

villámik: villámlik.

viszsa-aggott: megvénült. Nem ilyen volt Susánna, ki nem félt a *viszsa-aggott* Biráknak fenyegetésétől. I, 49.

viszsa-veszni: összeveszni. Némelly részekek csak pán-talódnak, kötődnek, mindennel *viszsa-vesznek*. I, 343.

viszszát vonszani: ellenségeskedni. I, 401.

vitatni: vivatni, ostromolni. Midőn Torquatus egy görög várast *vitatna*. I, 371.

Zaidül, meg-zaidül. A bornak erejétől *zaidül* meg az ember. I, 162.

zajosodik: részegül. A ki bornak csak szagától-is *meg-zajosodik*. I, 339.

zavabona: zenebona. I, 174.

zománcozni: bevonni, elfödni. M. A. gypso obducere, übertünchen. A jelen-való szent napokban (nagy héten) az

Anyaszentegyház *meg-zománcozza* a fényes napot a setét ét-szakával; az édes mézet a keserű epével. II, 218. (Tehát épen ellenkező értelemben használták a tizenhetedik században, mint ma szokás).

zür-zavar: zür-zavar. I, 212.

zengi: zsenge. *zengi kenyér*. II, 256.

zobrák gazdák, kik eleget sem mernek enni. I, 311.

II.

Sajátságos szólásmódok és nyomatékos kifejezések.

Agyon önteni: nyakon önteni. Eggy Aszszony eggy fazék forró vízzel *agyon öntötte* Isaaciust. I, 640.

ajtó sarkától vesz bálchút: megszökik. Mikor Luther az *ajtó sarkától vött bálchút* a Klastromban. II, 576.

álmát szakasztja. II, 67.

annyiba jutott: annyira jutott. I, 327.

ártya magát: beleavatkozik. Az Aszszony állat ne *irtsa magát* a férfiú *dolgába*. II, 210.

atyafiságot vet. Némelly részegek minden *lovászszal atyafiságot vetnek*. I, 343.

bajra hini. Meg-engedte Kristus, hogy az ő Hiveit *bajra hihassa* az ördög. I, 357.

bé-barondlja a gonosságot: titkolja. II, 104.

be-éri a szükségét. Azzal (a pénzzel) mindenütt való *szükségedet be-éred*. II, 485.

bírodalma-ald kél: hatalmába jut. Török *bírodalma-ald kélvén* országnak. I, 416.

bíró kezében a pör: sub iudice lis est = nincs eldöntve. II, 112.

bukor szökő predikátorok. II, 576.

bóldogságnak dereka: fő boldogság. Kik az Istent világosan láttyák, azzal a *Bóldogságnak derekát* bírják. I, 692.

bálchút ad. *Bálchút ad* az Istennek. I, 213. Minden testi kívánságoknak *bálchút adott*. I, 557.

chatára bohattja a szemet. A ki szívét tisztán akarja tartani, *szemét ide s tova chatára ne bochássa*. II, 193.

cherben marad. I, 397.

dajkálkodik vlkinek. Királyok *dajkálkodtanak* az Anyaszentegyháznak. II, 150.

dobolni vlmire: rávenni, felbízgatni. Némelly püspök sokakat *arra dobolt* és ingerlett. II, 102.

dolgát tartya: dolga után lát. A farkas, ha lehet, az egész nyáját *fel-mészárolyta*, mellyet sem az orosz lány, sem a medve nem chelekesznek; hanem ha jól laknak, *dolgokat tartják*. I, 609.

döcög az álla a haragos embernek. II, 347.

ögbe-vigyorgó. Astrologus. II, 270.

eggy gyékényen árúlnak: egyenlők, hasonrangúak. Az emberek nagy állapotra jutván, régi szegény baráttyokról, kikkel *eggy gyékényen árúlnak*, hámar el-feletkeznek. II, 187.

éhel hált prókátor. I, 327.

el-esik szive: bátorságát veszti. I, 372.

el-fakada nevetve. I, 341.

el-köszönti vlkire a bort. I, 343.

el-szerzi dolgát: rendbe hozza. Gondot viselek magamra és *el-szerzem dolgomat*. I, 579. Addig vonattatik (a törvény) hogy a vétkes *el-szerzi dolgát*. I, 30.

érte van: rajta van. Az ördög minden erejével *érte vólt*, hogy az embereket kárhozatba vinné. II, 212.

eszébe vészi magát. *Vegyük eszünkbe magunkat*. I, 28.

farkas kaszára vetni: kegyetlenül legyilkolni. Nem *vetette* Urunk őket (az apró szenteket) *farkas kaszára*, hanem meg-engedte, hogy meg-öletnének. II, 207.

fejéhez szólni: capite damnare, halálra ítélni. Ha a paraszt ember azont chelekeszi a fő embernek (t. i. arczúl chapja), nem csak hasonlóval, hanem sokkal nagyobb-is fizetnek neki és *fejéhez szólnak*. I, 5.

fel-chap vlnit: felfal. A farkasok mindaddig kerengnek, míg nem valamellyik közzülök meg-esik; és azt leg-ottan ragadgyák, el-szaggattyák és *fel-chapják*. I, 612.

félek rajta, hogy ebben Nikodémusnak sok követői ne légyenek. II, 496. (= tartok tőle).

fel-éri a szükségét vlnivel. Az Apostoloknak csak öt árpa-kenyerők vólt, mellyekkel talám a *magok szükségét sem érték vólna fel*. I, 451.

fel-fogja vltknek ügyét: pártfogásába vesz vltk. Nagy buzgósággal *fel-fogták a betegek ügyét*. I, 180.

fel-önti a level: füllent. Lehetetlen, hogy a cháchogó mindenkor helyén ejtse beszédét, és igen hamar *fel-önti a level*. II, 186.

fel-tart: felnevel. Kit (Cyrust) Harpago az erdőben letett, egy Pásztor pedig reá-találván kalibájába vitt és ott *fel-tartott*. II, 150.

fel-tülbött homlokú predikátor. II, 137.

félti subáját: bőrét. I, 51.

fel-veszi magát: kivergődik a bajból. Valamíg a mives ember szerszámát megtartya, reménsége lehet, hogy *fel-veheti magát*. I, 317.

forog vltmin: töri fejét vltmin. A sátán igen *forog azon*, hogy a szemet meg-vakíthassa. Tp. 48.

forrót öntnek alája: megejtik, megcsalják. Észre sem veszik, hogy a *forrót alájuk öntik*. I, 602. A hol ember azt vélné, hogy jó barátságot chelekesznek véle, véletlen a *forrót alája öntjük* és meg-ejtik. I, 610.

furt-fejő prókátor. I, 242.

fulásra veszi dolgát. Mielta predikáltatni kezdett a kereszt, a bálványok *fulásra vették dolgokat*. II, 518.

fülbe esik: meghallja. I, 45.

hadba hírdet. Veszedeelmes *hadba hírdetnek* benneteket. II, 469.

halgat vltkhez: engedelmeskedik. Mindenütt azon egy *Fő-pásztorhoz halgat* az Anyaszentegyház. I, 615.

három úttal: háromszor. Meg-győzvéen Urunk az ördögöt három úttal a pusztában. I, 538.

határul vetem: feladatul tűzöm ki. Előszó. IV.

hasa-töltényit eszik: jólakásig eszik. Nem elégszik meg (a farkas) azzal, hogy *hasa-töltényit egyék* . . . hanem, ha lehet, az egész nyáját fel-mészárolyla. I, 609.

hátat ad: megszalad. Ha láttya, hogy bátorságosan el-lene-áll, legottan el-esik szíve és *hátat ad*. I, 372. (latinismus = terga dat).

hímezni vltmit: szépíteni. Nem *hímezem*, sem palástolom *vltkemet*. I, 582.

idő-keelve: idő folytán. II, 79.

kalafintát hány: alattomoskodik, csal, bolondít. Akár-mint *hánygák a kalafintát* a jó Astrologusok, okos ember nem hiszi ezígyányságokat. II, 270. M-nál *kalafinta*: fraus, dolus.

keze-alá szól: ellene szól. Ne dorgállya ember akkor attya-fiát, mikor búsult elmével vagyon, és *ne szóljon keze-alá*, hanem meg-várja, míg le-chenedesedik. I, 489. Az Aszszony állatok úroknak *ne szállyanak keze-alá*. I, 154.

kezében szakad: csalódik, fölsül. Látván Herodes, hogy ez *kezében szakadott*, más módon fogott a dologhoz. II, 219.

kezes-lábas hazugság. II, 598.

kézről kézre kél a gonoszság. I, 139.

ki-dermed a világból. Szörnyű halállal dermedett ki a világból. II, 102.

ki-fojt a világból sokakat a szülésnek fájdalma. I, 163.

ki-nyílt igével: világos szóval. Ezen próféta *ki-nyílt igével* hívá Törvény-adónak. Tp. 12.

ki-szab vltk. Az okos szabók, hogy *ki ne szabják* a ruhából az *embert*, azt tarttyák, hogy jobb fél réffel *több* posztót venni. I, 13.

ki-ültöznek a kápából a barátok: ki-ngranak a csuhából. I, 308.

ki-szakad az iskolából: kimúlik. II, 107.

ki-tágul a szorongatásból. Ha a *szorongatásból kitégülnék*, a buzgó imádságtól-is hamar meg-szününk. I, 439.

ki-veszi kétségét: meggyőződik. Hogy *kivénne kétségét*, szembe akart lenni véle. II, 496.

ki-vonta a nyakából a kápát: megszökött. I, 58.

konczról konczra hány. Bajazet a Rác Despot fiait *konczról konczra hányatta*. II, 224.

konyhát ütni: lakmározni. I, 154.

köntös újából ki-rázni. Nem igyekeztem a Predikációkat a magam *köntöse újából ki-rázni*. Előszó. IX.

körömök kézzel nyúl vltmhez. I, 71.

köröm-szakadva: fáradtsággal. A mit *köröm-szakadva* találunk, meg-örizzük. I, 223.

követ vet vltkival: mérkőzik. Kevélységnek mongyák, hogy a Kristust akarjuk követni, és *követ akarunk véle vetni*. I, 357.

közit ártya elméhez: köze van hozzá. *Máriához*... soha semmi közit az ördög nem ártotta. II, 84.

kuhit mond: elhallgat. Ha találunk, a ki Luther Márton-előtt eggyezett vélek a hit dolgában, őrözánkra pökjenek: de ha nem mutathatnak, *mondgyanak kuit*. II, 577.

lest vetnek a tolvajok. I, 316.

lesütik fülüket és bänkódnak. I, 549.

lógón jár. Igen *lógón jár* a mostani Tévelygők vallása, ha ma egy vallásban találhatunk, holnap másban láttathatnak. Tp, 58.

meg-áll vlki szaván. Meg-esküdték, hogy *meg-állanak a Próféta szaván*. I, 477.

meg-esik a szíve rajta: megsajnálja. I, 196.

meg-esik neki: rosszul jár. *Heliódorusnak* valóban *meg-esett* az egyházi marhának elfoglalása. I, 328.

meg-fordult az agya-veleje. I, 286.

meg-keni vlki kezét: megvesztegeti. I, 375.

meg-rántya az árrát. Úgy tetszik, hogy jó ebédet készít (az ördög), de valóban *meg-rántya az árrát*. I, 287.

meg-vonszák az árrát. II, 329.

nyakon kötik: nyakon csipik. I, 328.

nyúzó-fosztó. Ha uzsorás és *nyúzó-fosztó* vóltál. I, 419.

örve, az örvével: azon szín alatt. *Az örvével*, hogy a Cheheket engedelmességre hozza, magának foglalta az országot. I, 610.

paisül véski: mentségül veszi. A keresztyényeknek kevesebb mentségek lehet, kik a Tudatlanságot *paisül nem vehetik*. I, 37.

panaszkodva-szabású: panaszkodva. Szent Antal egy erős harcban nem látván a Kristust, *panaszkodva-szabású* azt mondotta: Hol vóltál Úram? I, 618.

pattogattyák a szent Írást a mochkos ser-főzők s a bűdös Timárok. II, 437.

pompára nem vágott. I, 18.

porában sem kaphat: porába sem érhet. I, 480.

porba esik pechenyje: csalódik, felsül. Az ördög szorgalmatos, hogy álnokságát titkon tartsa, tudván, hogy ha kitudódik, *porba esik pechenyje*. I, 428.

reá-felel: megigér. Híhető, hogy *reá-felelték* (a Mágusok) a király kéréséért. II, 210.

reá rakni vlkire a vétket: reabizonyítani. Vétkemet nem tudom: de ha vagyon, *rakja reám*, és én a büntetést felveszem. I, 463.

részeges chap. Tanúllyanak ezen a *részeges chapok*. I, 341.

sebbe esett: megsebesült. I, 130.

siket föltre veszik Kristus szavait. I, 506.

szaggattak a drága ruhára. I, 55. v. ö. *pompára vág* és *üz valamire*.

szájára bochtát. A gyermekeket nem kell *szájokra bochtani*.

szántani vkin: nyomorgatni. I, 152.

szarvat nevel magának a rosszra. I, 28.

szerechélteti magát: periculis exponit. A ki nem *szerechélteti magát*, nem vitéz. Előszó. IX.

szervi magát vlmire. *Fa-lábra szerzi magát* (a ki lábát el-vágta). II, 3.

szívet vesz. Olly *szívet vött*, hogy életét sem szánta. II, 485.

szonjával hal meg. I, 95.

szoros kezü: fősvény. I, 47.

szorúl a plundrája. I, 397.

tafota-gyomrá: kényes gyomru. Méltatlanul panaszkodnak némelly kényes és *tafota-gyomru* emberek a böjtnek szigorúsága-ellen. I, 355.

tanáchoz kérd: kér. *Tanáchoz kérdett* tőlök. I, 658.

táskára jut ügye: elszegényül. A hamis szolgák csak magoknak kopornak, és azzal egy chöppöt sem gondolnak, ha Úroknak *táskára jut-is ügyök*. I, 189.

torkollani vkit: feddeni. A hol (Péter) jutalmat kíván... Urunk *meg nem torkollotta*, hanem meg-igérte. I, 290.

torkon verve: erőszakkal. O melly sokan vannak, kik a szegénségnek véres veritökkel gyűjtött borát fél árrán *torkon verve* el-foglallják? M. jugulum feriendo, *coacte*, torquendo.

torzán rágódik. A tékozló fiú felsipolván mindenét, aztán *torzán rágódott*. I, 448.

törvényt láttat: tartat. Nagy irgalmasság azért, hogy az Isten *törvényt láttat* a papok által. I, 565.

tud elmihez: ért. Olly játékot jádzott, *mellyhez* semmit nem *tudott*. I, 489.

ügyét forgattya vkinék: védelmezi mint ügyvéd. M. Antonius, ki a római szószóllók között igen fő volt, egy M. Aquilinus-nevű fő embernek *ügyét forgatta*. II, 415.

üszögében van: rendezetlen állapotban van. *üszögében való* drága kő: esiszolatlan. II, 7.

üz vmire: törekedik, vágyódik. Friss *lakásca* nem *üzött* — gazdag ételekre nem vágyódott. I, 84.

vásik a foga vmire. Kiknek *fogok* csak az egyházi *jövedelemre vásik*. II, 170.

veszett félben hagyja: veszendőben. I, 3.

III.

Közmondások és közmondásszerű kifejezések.

A járt utat a járatlanért nem kell el-hagyni. Előszó. IX.

A ki szokatlan dolgot nem próbál, nem vitéz (szokták mondani). Előszó. IX.

A ki fejét bé akarja töretni, mongyon igazat. I, 59.

A ki a maga köntösét szakadva láttya, a másét nem föltozgattya. I, 77.

A barmoknak értelmök a hasokban vagyon (szokták mondani). I, 85.

Az alma nem esik messze fáj. Vgl. I, 115.

A gonosz hollónak gonosz a tojása-is. I, 115.

A mi ritka, kedves (szokták mondani: quod rarum, carum). I, 173.

A kapát kapának, az ásót ásonak kell mondani. I, 183.

A hol az Istennek templomot építnek, az ördög örömet kápolnát rakat. I, 223.

A magok rongyát más nyakára adgyák. I, 295.

Addig kell a vasat verni, míg tűzes. I, 221.

Annyit használ a beteg ember bójte, mint a részeg inádsága. I, 354.

A ki miben bűnös, abban gyanós. I, 381.

Annyit tud hozzá, mint a Czigány a harangöntéshez. I, 397.

A pénz magától nem tojik, ha nem kereskednek véle. II, 50.

A kákán-is chomót keres. II, 77.

Az emberek többet hisznek a szemnek, hogy-sem a fülnek. II, 108.

A Historicusok az Igasságnak aranyas kalánával ezer hazugságot nyeletnek-el. II, 112.

Az orosz lány-bört róka-bőrrel töldgya (= a mit erővel ki nem vihet, csellel viszi ki). II, 175.

Az aszszony állatnak hoszszú a haja, rövid az elméje. II, 370.

A mi jó igaz; és a mi igaz, jó-is (mongyák a Filosofusok). I, 477.

A fő-emberektől nem lehet kettő, hogy ígérjenek-is s meg-is adgyák. I, 494.

A koezka olly hamar vakot vethet, mint hatot (szokták mondani). I, 503.

Az aszszony állatnak más chelekedete eleget nem tészen, ha maga kezével-is hozzá nem nyúl a dologhoz (régí példa-beszéd). I, 551.

Annyit tud hozzá, mint a szamar a regéhez vagy hegedűhöz (szokták mondani). I, 513.

A feér kenyér nem a koldus fogára való, meg-éri a korpakenyérrel-is (szokták mondani). I, 552.

A sok bába-között gyakorta el-vész a gyermek, és a sok orvos-között a beteg. I, 574.

A mit a szem nem lát, azt a szív nem bánnya (szokták mondani). I, 578.

A bűdös húsnak jóízű levet akarnak chinálni (= szépitik a bűnt). I, 584.

A szerenchét hajánál-fogva tartya (szokták mondani az igen bölög emberről). I, 623.

A maga fazéka-mellé szít. I, 667.

A mochkos vízzel a gyermeket nem kell ki-önteni. I, 690.

A mit a király nem szégyenl, miért szégyenlené a nemes ember? és a mit a bíró nem általl, miért általlaná a polgár? (szokták mondani). II, 251.

A ki ma nem alkalmas, hónap annál-inkább nem lé-
szen. II, 251.

A ki mandolát akar enni, meg kell előbb a kemény héját
törni. II, 252.

Az ékesen-szöllő úti-társ szekér-gyanánt esik az úton.
II, 256. (Comes facundus in itinere pro vehiculo est).

A varga a kaptánál maradjon. II, 268. (sutor ne ultro
crepidam).

A ki szégyent akar vallani, higgye-el magát, és valóban
meg-vallya (szokták mondani). II, 461.

Azon hajóban eveznek. I, 227.

Azon pórázon járnak. I, 228.

A felső várból ki-szöktek (= nincs ész). I, 343.

Bagolynak nincsen sólyom fia. I, 115.

Bolondnak fa-péncz-is jó. I, 335.

Bóldog város az, melly a békeségnek idején gondolko-
dik a hadról (tartya a példa-beszéd). I, 432.

Czigány harangot nem önt (szokták mondani). I, 729.

Egy bordában szótték őket. I, 68.

Egy gyékényen árátnak: egyenlők, egyrangúak. Szent
Ferencz egykor számaron ülven nemes-nemből-való társa gya-
log ment mellette, ki imígyen kezdett magában beszélni: *Nem*
áráthatott ennek az attya *egy gyékényen az én atyámmal*; *é-*
imé, ő számaron ül, és én vezetem. I, 134.

Egy lovat egy sípért (mint szokták mondani). I, 374.

Egy ember, semmi ember (régii példa-beszéd). II, 115.

Egy ember nem mindent lát. II, 125.

Egynek a keze erőtlen a harcra. II, 125.

Egyik kéz a másikat mossa. I, 523.

Előttök tűz, hátok-megett víz vagyon. II, 366.

Fánton-fánt: szegét szeggel. Néha szitkozódtam, s néha
imádkoztam, *fánton-fánt* . . . a mi gonoszt egy-felől cheleked-
tem, azt másfelől helyére hoztam. II, 59.

Farkas lakik a Bárány-bőr-alatt, méreg vagyon a méz-
alatt. Tp. 65.

Fojtós a rókának a körtvély, ha el nem érheti. II, 546.

Fordította palástyát, a mint a szél fú. I, 72.

Gubás ebnek fanos (= szőrös) eb társa, lator latornak
baráttya. I, 101.

Haragosnak kettős kára, meg-is verik s enni sem adnak
(mondgyák a Magyarok). I, 354.

Hasznos munkának ember nem érzi fáradságát (szokták
mondani). I, 269.

Heába vettetik a háló a szemes madarak eleibe. Előszó.
III. (Frustra jacitur rete ante oculos pennatorum. Szent írási
mondás).

Heában a malomban hegedülni. I, 409.

Helyén vagyon az agya-veleje. I, 403.

Ha Péter nem akarja, akarja Pál. II, 214.

Hideget meleget azon szájból fúj, édes és keserű vizet
ád azon forrásból. I, 229.

Isten sem siet, sem feled. I, 114.

Itt fekszik a nyúl: itt a baj forrása. A gyónó nyilván
meg-beszéllye a dolgot minden környüle-valókkal, hogy meg-
értse a pap, *hol fekszik a nyúl?* I, 582.

Jó fog-vonyónak kell lenni, a ki a foggal valami kevés
húst ki nem vonson. II, 179.

Jó renden vagyon szénájok. I, 641.

Jobb az úton járni sánta lábbal-is, hogy-sem az út-kivül
futni. II, 476.

Jobb ma a kézben-való veréb, hogy-sem hónap a mezőn-
járó tuzok. I, 579.

Jobb a ki bochkorban keresi marháját és chizmában
költi, hogy-sem a ki chizmában keresi és bochkorban költi.
I, 136.

Kapa s ásó választya el a házásokat. I, 155.

Keveset használ a szó, a hol a kéz nem segít. I, 72.

Kedvesb a testnek a kechke a kechegénél (hal), a tarcha
a harchánál, a süldő a süllönél, a tük a chiknál (mint a farkas
mondotta). I, 356.

Kétszer-is meg-mérje, míg nem egyszer messe (mondják
az okos szabók). I, 726.

Ki bőjtől, s ki haragjában nem eszik (mondgyák a Ma-
gyarok). I, 354.

Ki gyermekét sok bábára bízza, el-veszti. I, 182.

Ki-adnak rajta, mint a Patai szűrön. A Nagyságos úrak Senior úrainék ellen-is *ki-adnak rajta* (a predikatoron), *mint a Patai szűrön*. II, 576.

Kigyó farka vágását el nem felejtí. II, 266.

Künyven meg-ismérik az ebet szöréről. I, 610.

Künyebb a hazug embert szaván meg-kapni, hogy-sem a sánta rókát meg-fogni. II, 453.

Künyven meg-talállya a zák föltyát. I, 613.

Künyü hat ló-után a szekeret tólni. I, 222.

Lassan járj, s hamarébb el-jútsz. II, 46.

Magok-alá ontják a forrót = maguknak okoznak bajt. I, 667.

Meg-adta a bak-árrát = pórul járt. Julius Caesarinus fel-bontatta László Királlyal az Amurát Török Chászárvaló kötést: de *meg-adta a bak-árrát*. II, 221.

Meg-veszett az agya-veleje (szokták mondani arról, ki-nek kevés okosságát láttyuk). I, 403.

Nehéz a dér a békának. I, 416.

Nehéz a nagy gazból ki-gázlani, nehéz a hamisságot óltalmazni. I, 453.

Nem adnak vámot a hazugságról. Elvetették a sulykot az Erdélyi Arianusok. De nem choda: *nem adnak vámot a hazugságról*. I, 721.

Nem a jászol keresi az ökröt, hanem az ökör a jászolt. I, 248.

Nem minden bogár szereti a jó szagot. I, 102.

Nem mind arany, a mi fénylik. I, 362.

Nem a ház teszi böchülletessé a gazdát, hanem a gazda a házat. II, 131.

Nem illik számárhoz veres nyereg, sem félénk katonához fris fegyver. II, 472.

Nem vitéz, a ki bolondúl vész. Előszó. IX.

Ninchen olyan alá-való tiszt, melyre ember ne talál-tassék (példa-beszéd). II, 214.

Nyúl-helyett zákban machkát árúl. I, 691.

Olajjal óltya a tüzet, sarkantyúval állattya a sebesen-futó lovat. I, 321.

Pérez emberség, ruha tisztesség. I, 52.

Porba esik pechenyéje = felsül, csalódik. I, 428.

Rosz szíve van (szokták mondani a félénkről). I, 403.

Sem íre, sem szelenczéje: nem ért a dologhoz. Nem illik, hogy borbélyá tegye magát, a kinek *sem íre, sem szelenczéje*. II, 268.

Szegény ebéd az, melynek vachorája ninchen. II, 531.

Szeget szeggel kell ütni. I, 371.

Tetten-tedd, gyónton-gyónd, tagadton-tagadd (szokták mondani). I, 569.

Ugrál, mint a Noe bakja. I, 343.

Új szita rosta szegen függ; végre a pad-alatt-is eleget hever (tartya a köz-beszéd). II, 36.

Úgy élt, mint a disznó, úgy holt meg, mint az eb, úgy temettetett el, mint a számár (szokták mondani a dozbódóról). I, 437.

Úgy illenek egybe, mint a bot a tegezbe. I, 453.

Úgy fél tőle, mint az ördög a keresztitől. II, 517.

Vagy kosúl, vagy bakúl meg kell annak lenni. A királyok nem nézik, meg-fizetted-e a fel-vetett adót: hanem *vagy kosúl, vagy bakúl meg kell az övéknek lenni*, ha nyakad szakad-is. II, 263.

Vert viszen veretlent. I, 614.